COMMUNIO

NEMZETKÖZI KATOLIKUS FOLYÓIRAT

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM HITTUDOMÁNYI KAR
Könyvtár
BUDAPEST

A liturgia lelke

- Újra megtalálni a liturgia lelkét

DOBSZAY László
- Korunk egyházzenei problémái: magyar tükörben

Giovanni REALE
- Az ember hite és természete a kultúrák fölött

2001. **Mindenszentek**

COMMUNIO
nemzetközi katolikus folyóirat

Kiadja:
a Communio Alapítvány
Budapest

Felelős kiadó:
Bolberitz Pál

Szerkesztőbizottság:
Pápai Lajos, Ternyák Csaba,
Bolberitz Pál, Fila Béla, Győrffy Andrea,
Jelenits István, Kereszty Rókus, Kunszt György, Maróth Miklós,
Nemeshegyi Péter, Roska Tamás, Rózsa Huba, Tímár Ágnes

Felelős szerkesztő:
Török József

Főmunkatárs:
Erdő Péter

ISSN 1217-2456

Szerkesztőség:
1053. Budapest, Papnövelde u. 7.
E-mail: communio@ella.hu

Nyomda:
Agapé, Ferences Nyomda és Könyvkiadó Kft.
6725 Szeged, Mátyás tér 26.

A *Communio* nemzetközi katolikus folyóirat szerkesztősége köszöni az előfizetők, olvasók türelmét. Az elmúlt esztendő nyara előre nem látott elfoglaltságokat hozott magával, ezért történt a lemaradás, amit kettőzött erővel igyekszünk felszámolni. A tudományos folyóiratok örökös gondja a versenyfutás az idővel, s ettől nem mentes sem a magyar nyelvű *Communio*, sem idegen nyelvű társainak többsége. A szerkesztők általában úgy oldják meg a lemaradást, hogy több számot összevonnak. Sokszor csak a borítón halad a számozás, maga a tartalom nem több. A *Communio* hazai változata nem él ezzel a lehetőséggel, hanem igyekszik haladéktalanul törleszteni az *omissio* kategóriájú tartozását.

A jelen számban szokatlanul terjedelmes tanulmány kerül közlésre, ami a szerkesztőség eddigi gyakorlatától idegen, s az elkövetkezendőkben sem szándékozunk ezt a *Communio* hasábjain meghonosítani. A nemzetközi szerkesztőbizottság felkérésére készült a magyar egyházzene helyzetét felmérő tanulmány, és több nyelven megjelent. Mivel a Hittani Kongregáció bíboros-prefektusának hasonló tárgyú gondolatait hasznosan és gyakorlati példákkal kiegészíti, ezért javallt e számban történő megjelenése. Idézhetősége, kezelhetősége miatt is célszerű, hogy egyvégtében lásson napvilágot. A harmadik tanulmány magán viseli ugyan az élőbeszéd szabadabb téma-csoportosítását, mégis: gondolatisága lendületével bizonyára örömet okoz számos érdeklődő olvasónak.

Tartalom

Előszó 1

Újra megtalálni a liturgia lelkét 3

DOBSZAY László
Korunk egyházzenei problémái: magyar tükörben 18

Giovanni REALE
Az ember hite és természete a kultúrák fölött 51

Újra megtalálni a liturgia lelkét

Philippe Maxence: Bíboros Úr, mivel most tette közzé új könyvét e témában, meghatározná néhány szóban, mi a liturgia?

Joseph Ratzinger: A liturgiában valósul meg megváltásunk misztériuma. A liturgikus cselekmény a jegyes, vagyis az Egyház szeretetének celebrálása a Jegyes felé, aki Krisztus; a Jegyes jelenléte pedig ihleti és formálja a liturgiát. Ez az Egyház imádsága, amelyet a Szentlélek késztet. A liturgiában Krisztus válik jelenvalóvá szilárd és megújuló módon: Ő így lép be az életünkbe. A liturgiát celebrálva az Egyház az Úrral való találkozás felé halad. A liturgiát tehát úgy lehet meghatározni, mint azt a cselekményt, ami az Egyházat előreviszi a találkozás felé Azzal, Aki eljövendő. Ám a liturgia, már mondtam, nem csupán az Egyház útja a Megváltó felé. Egyben elővételezése az Úr visszatérésének, amire ígéretet kaptunk. A jegyes (az Egyház) kérésére Krisztus jelenvalóvá lesz, önmagát adja nekünk. Ezért lehet a földi liturgiát mint liturgiát meghatározni annyiban, amennyiben az bekapcsolódik az égi liturgiába, a Bárány menyegzőjébe, amint a Szentírás mondja.

P.M.: Milyen helyet foglaljon el a liturgia keresztény életünkben?

J.R.: A felelet abban rejlik, ami a liturgia. Ha az, amint most mondtam, Isten jelenlétének a megnyilvánulása, Igéjének ajándéka, sőt Önmaga nekünk ajándékozása, mérhetetlenül nagy a fontossága. A liturgiának kell elfoglalnia az első helyet, mert az – amint a II. Vatikáni Zsinat határozottan hangsúlyozta – „a

csúcs, ami felé az Egyház valamennyi cselekménye tart, és ugyanakkor forrás, ahonnan minden ereje fakad."

P.M.: Könyve bevezetésében a freskó képét alkalmazza a liturgiáról beszélve és nem habozik kimondani, hogy ez a freskó ki van téve a szétrombolás veszélyének. Ez hasonlat, de egyúttal drámai megállapítás?

J.R.: A zsinat előtt az idők során ezt a freskót egymást követő rétegekkel befedték, amelyek nem másították meg a központi misztériumot, de azt bizony sokszor homályossá tették. Mindig megmaradt a liturgia mint ilyen mélységes és bensőséges jelenléte; noha ezt a jelenlétet fátyol fedte. Gyermekkoromban például igen elterjedt szokás volt a rózsafüzér imádkozása a mise alatt. A magánáhítat más jámbor gyakorlatait szintén a mise alkalmával végezték. A hívek imádsága bizonyos fokig elkülönült az Egyház imádságától, jóllehet a liturgiában teljesedik be Isten népének találkozása magával Istennel. Ilyen, említett okok miatt a liturgia elvesztette központi helyét. Nem csak a hívek sokasága számára, hanem ebben osztoztak a papok is, mert a liturgiát szemük elől a rubrikák túl nagy mennyisége vagy a magánájtatosságok sokasága rejtette el. A zsinat idején a freskót megtisztították és az világosabbá lett. Egy ideig azt hittük, hogy sikerült a liturgikus misztérium igazi helyét visszaadni. Sajnos, ez a freskó azóta újabb károsodásokat kényszerült elszenvedni, amelyeket lényegileg a mai idők „időjárási viszonyainak" lehet tulajdonítani. Az „időjárási viszonyok" magának a freskónak az eltüntetésével fenyegetnek, hogy az alkalmazott képnél maradjak. Tehát el kell jutni oda, hogy újból és jobban megértsük, mi is a liturgia lelke, és ne hagyjuk a liturgiát tönkremenni a túláradó kreativitás és az újítások kénye-kedvének kiszolgáltatva. Sürgős feladat, hogy a liturgikus valóság hiteles és új megértésére szert tegyünk. Ez a

megállapítás mégsem lehet egyoldalúan általános. Létezik számos plébánia és közösség, ahol a liturgiát gondosan és nagy lelkesedéssel végzik. Ám emellett létezik a nagy kísértés a liturgia átalakítására. Ez a kísértés azzal a kockázattal jár, hogy az ember elfelejti: a liturgia nem csak az én egyéni tapasztalataim visszatükröződése, hanem olyan új valóság, amellyel nekem kell találkoznom, és amelynek át kell alakítania az én egyéni tapasztalataimat.

P.M.: A rossz „időjárási viszonyok" az elvilágiasodásnak tulajdoníthatók?

J.R.: Az „időjárási viszonyok", amelyek a liturgiát megtámadták és akadályozzák, hogy a hívek megragadják annak teljes gazdagságát és szükségességét, az általános elvilágiasodással járnak párban. Mindennek alapos magyarázatához elemezni kellene korunk szellemi alapjainak intellektuális gyökereit: a magát felvilágosultnak tartó szellemiséget, a misztérium és a szakralitás iránti érzék elvesztését. Ez utóbbi olyan veszteség, amely kortársainknál elvezet oda, hogy képtelenek elhinni Isten létét, aki szól az emberekhez.

P.M.: Bíboros Úr, ön új liturgikus mozgalomról beszél. E téren az Egyháznak manapság nem inkább és főként stabilitásra lenne szüksége? Nem lehet mesterségesen létre hozni egy liturgikus mozgalmat, amint nem lehet az élettelenből élőt fabrikálni.

J.R.: A „liturgikus mozgalom" kifejezés talán kétértelmű. Valójában e kifejezés alkalmazása visszautal ifjúságom tapasztalataira. Azt szeretném ezzel mondani, hogy feladatunk és kötelességünk újra megtalálni a liturgia értelmét és lelkét, felfedezni az Istent-imádás nagyszabású történetének szépségét, és újra rátalálni a liturgia realitására a maga hitelességében. Fő-

ként tisztelni az adott realitást, nem pedig azt átalakítani vagy éppenséggel „teremteni". Ez mindenek előtt a belső megismerés dolga, ami nincs ellentétben a ténylegesen szükséges stabilitással. Mindez megelőzi és lehetővé teszi a stabilitást. Isten népe körén belül már léteznek a Szentlélek által kifejlesztett realitások, hiszen a Szentlélek vezette Isten népét a történelme során. Ha tényleg megértjük azt, ami az Egyház szívéből született, akkor az Úrnak adott válasz nem csak válasz, hanem felhívás-hívás is.

P.M.: „A liturgia lelke" című könyvében az okfejtés a Szentíráson alapul. Mózes alakját példának véve az Egyiptomból való távozáskor Ön azt írja, hogy „az a mód miként kell megadni Istennek a tiszteletet (kultuszt), nem tárgyalás témája: a liturgia az isteni rendből származik, mértékét és elrendezését Isten határozza meg, és az ő kinyilatkoztatása." A liturgiának ez a megközelítése ugyanígy alkalmazható a keresztény liturgiára is?

J.R.: Amikor azt írom, hogy a liturgia nem tárgyalás témája, kifejezetten hivatkozom a fáraó és Mózes közötti összecsapásra. A fáraó a politikai természetű tárgyalás terepén mozog. Számára mindössze arról van szó, hogy bizonyos föltételek mellett Izraelnek megengedi: hadd menjen és adja meg a tiszteletet Jahvénak. Mózes számára ez a kérdés nem lehet tárgyalási téma. A kivonulás célja nem mindössze egy földterület elfoglalása. Mindenek előtt Istennek kell megadni a tiszteletet (kultuszt). A kívánt földterület a kultusz földje. Ezért Mózes nem ismer megalkuvást. A fáraó eleinte hajlandónak mutatkozott arra, hogy a zsidók az ő országában adják meg Istennek a tiszteletet. Majd amikor újabb csapások sújtották Egyiptomot, a fáraó késznek mutatkozott arra, hogy engedi távozni Izrael népét, hadd végezzék el a kultuszt a sivatagban. Mózes mindany-

nyiszor elutasítja a fáraó ajánlatait. Egész Izraelnek, beleértve az állatállományt is, föl kell kerekednie, hogy szolgálja és imádja Istent a maga Isten által rögzített liturgikus rendelkezések szerint. Mit tanít ez nekünk? Egészen egyszerűen azt, amit a liturgia az imádás cselekedetén ért, és ennek része az Isten akaratának alárendelt élet. Minden kultusz nélkülözhetetlen eleme az élő ember, az igaz ember. „Isten dicsősége az élő ember, de az ember élete az Isten látása" – írta Szent Ireneus. Látjuk azt is, hogy a liturgia nem elegyedik a fantáziánk vagy kreativitásunk valamely termékével, ötletével. A liturgia eleve föltételezi a Másik konkrét jelenlétét. Ő az, Aki megadja nekünk saját egzisztenciánk értelmét.

P.M.: A könyvben szépséges fejezet tárgyalja a szakrális művészetet általánosságban és a liturgikus művészetet részletekben. Ön úgy véli, hogy örökségének megtagadása nélkül, Nyugat végre tényleg alkalmazza a II. Nikaiai Zsinat döntését. Mit akar ez mondani?

J.R.: Isten Krisztusban láthatóvá tette magát. Az Úr mondja nekünk: „Aki engem lát, látja az Atyát" (Jn 14,9). Az Ige megtestesülése óta létezik Istennek bizonyos láthatósága. Ez az ok, amiért a szakrális művészet, a kép a liturgiához tartozik. A kép segít bennünket, hogy Jézus Krisztus arcvonásaiban Isten arcvonásait keressük. A művészetnek tehát objektív szerepe van a liturgiában és annak nem a művész érzelmeit kell tükröznie, hanem Isten népe közös útjába szervesülnie. Azt gondolom, hogy a keleti ikon nekünk valójában lényeges törvényeket közvetít. Nyugat, amely ugyanezzel a felfogással rendelkezett, a II. évezred során eltávolodott a szakrális művészet tárgyilagosságától és bizonyos szubjektivizmust teremtett, ami mind jobban eltávolodott az Egyház közös inspirációjától. A művészet egyrészt rendelkezik saját szabadságával és fejlődik a kor köve-

telményei és inspirációi szerint. Másrészt a liturgikus művészetnek, ami különbözik a profán művészettől, tudatában kell lennie sajátos rendeltetése felől. Ez utóbbi pedig a szolgálat szükségessége a szakralitás atmoszférájában. A művész szubjektív elképzeléseinek alá kell rendelődniük a liturgia objektív üzenetének és a szent (*sacrum*) jelenlétének szolgálatába kell állniok.

P.M.: A zene és az ének területén a tágas értelemben vett keresztény éneket eléggé megkülönböztetik a liturgikus énektől? E téren milyen legyen az egyensúly a gregorián ének fenntartása vagy felújítása és az új művek bevonása között?

J.R.: A gregorián ének mindig viszonyítási pont; hosszú története során a liturgia lelkének és a keresztény művészetnek a kifejeződése. Azonban a gregorián ének soha nem volt kizárólagos. A későközépkor-végi Franciaországban komoly nyitás történt a liturgia terén. Mindig volt bizonyos kreativitás, ami az adott kor zsenijéből forrásozik. A művészet minden korban találkozott az Úrral, és ebben az értelemben szükség van a kreativitásra a liturgiában. Az igazi kreativitás azt jelenti, hogy új kifejezésmódokat talál a liturgikus ihletés mélységes identitásának tiszteletében. Nem lehet elméleti útmutatásokat adni. Ám tisztelni kell a szakralitást, a misztériumot, a szépséget. Ha a kreativitás a szépség atmoszférájához kapcsolódik, ami az Úrtól származik, akkor az új kifejezésmódok a nagy hagyományhoz hűségesek maradnak.

P.M.: Ön szerint vannak olyan zenei kifejezésmódok, amelyek alkalmatlanok a liturgia szolgálatára?

J.R.: Már az egyházatyák, a középkori zsinatok, majd a Trienti Zsinat, és később X. és XII. Piusz pápák kifejtették véleményüket azokról a határokról, amelyek a liturgia és a kifejezetten érzéki, az érzékiséget felcsigázó, például túlzottan ritmikus ze-

nék között léteznek. Az ilyen típusú zenék nem válhatnak liturgikus zenévé.

P.M.: A könyvében arról is beszél, hogy az oltár iránya túlzottan előtérbe került az egyházi közgondolkodásban, noha a zsinat nem állította követelményként „a nép felé fordulást". Ön úgy véli, hogy ez az új misézési mód „magában foglalja a liturgia lényegéről alkotott új elképzelést." A szembe misézés tényleg új. De szükségszerűen téves? Nem inkább a liturgia szerves fejlődésének az eredménye?

J.R.: Különbséget kell tenni a szentmise két része, az igeliturgia és az eucharisztikus liturgia között. Az igeliturgiában az Isten, Isten igéje, és a nép közötti párbeszéddel szembesülünk. Tehát helyes az igeliturgiát a pap és a hívek közötti váltakozásként megvalósítani. A pap a néphez beszél és jelenlévővé teszi Isten igéjét az emberek szívében. Következésképpen a pap és a nép eme találkozása szemtől szemben történik. Az igeliturgia után az egész közösség az Úr felé fordul. A keresztény kezdetek óta folyamatos hagyomány szerint az Urat a fölkelő Nap kozmikus jele szimbolizálja, és ez a jel Krisztus visszatérését hirdeti számunkra. A szentmise második részében mindenki és minden Krisztus felé fordul. Ezért természetes, hogy a pap is ugyanazon irányba tekint, mint a hívők serege, hiszen ő csak megelőzi az Úr felé haladó népet. Azért csak, mert nem a pap a liturgia orientálódási pontja, hanem az Úr. Nem a pap a fontos, hanem Krisztus. Ezért téves „a híveknek háttal mondott miséről" beszélni. Maga a szó – orientáció, orientálódás az Oriens-, Kelet-ből – ugyanezt fejezi ki, hiszen annak a helynek felel meg, ahol a Nap fölkel. Arról van szó, hogy közösen Krisztus felé fordulunk. Nagyon fontos, hogy ezt jól értsük. Mert egyrészt a misében van párbeszéd a nép és a pap között, aki meghirdeti Isten igéjét; másrészt a liturgikus közösség zarándokúton

van az új város, a mennyei Jeruzsálem felé. Ami a kérdés gyakorlati részét illeti, mindent újból meg kellene változtatni az Egyházban? Hasonlóképpen ez is súlyos tévedés lenne. Mi már túl sok változtatást szenvedtünk el. A keresztények újra rátalálnak a Napra a kereszt szimbólumában, mert a kereszt a megfeszített Úr jele, aki majd eljön dicsőségben. A mi Keletünk tehát a kereszt. Ezért azt javaslom, hogy a keresztet tegyék vissza az oltárra, mindenki számára jól látható módon, hogy a kereszt megadja az eucharisztikus liturgiának a maga hiteles és reális orientációját.

P.M.: A hívek aktív részvétele miként valósulhat meg a liturgia szellemének tiszteletben tartása mellett?

J.R.: Két dolgot kell megkülönböztetni. A liturgikus imádságokat a maguk összességében kell szemlélni, még ha az átlag ember nem is ért minden szót. Az viszont roppant lényeges, hogy megértse azt a szellemet, amelynek tágas összefüggésrendszerében e szavak elhangoznak. Ebben az értelemben a liturgia, legalábbis túlnyomó részében egybefogta a hívők közösségét az imádság közösségében. Másrészt, ha egy olyan liturgia valósulna meg, amelyben az ember csak az Egyházzal találkozik, az bizony, elégtelen lenne. Igazi liturgikus nevelésre van szükségünk. A liturgikus nevelésnek a katekézis során kellene kezdődnie és folyamatosan folytatódnia. A felnőtt keresztény így tényleg képes lenne megbarátkozni a liturgiával, hogy ne valami teljesen ismeretlen közegbe kerüljön az istentiszteletek alkalmával. Tehát már ismerős közeggel találkozna. Szükségünk van egyszerre az Egyház felől érkező liturgikus lelkiségre és a belső, személyes elmélyítés folyamatára.

P.M.: Bíboros Úr, Ön visszatér egy már 1978-ban tett felvetésére, a mise kánonja alatti csendre. Miért ez az állhatatosság?

J.R.: Igen, tényleg azt gondolom, hogy a csend fontos. Tudjuk egyrészt – maga Szent János evangélista mondja – , hogy a Logosz nem más, mint ige, vagyis szó, és „kezdetben volt az Ige és az Ige Istenben volt". Ő a teremtő értelem, amely a szóban közöltetik. Másrészt Antiochiai Szent Ignác megmagyarázza, hogy az Atya Igéje a csendben nyilatkoztatja ki önmagát. És ha mi nem értjük meg a csend helyét, akkor félő, hogy Isten Igéje mellett elmegyünk úgy, hogy nem vesszük észre. Következésképpen be kell lépni a csend eme mélységébe, amelyben közli magát az a misztérium, amely nagyobb minden emberi szónál. Ez az eljárás lényeges. Nem csak a keresztény vallás kizárólagos sajátja. A nagy ázsiai vallásokban Isten a szavak mögött, a szavakon túl található. Isten főként a nagy csend. A szavak sokasításával felhagyva kell ismét föltalálni az Igét, a Szót. Ha nem létezik az a csend, amelynek segítségével le lehet hatolni a szavak mélyére, akkor maguk a szavak érthetetlenné válnak. És a liturgiának – ami Isten nagy misztériumának jelenléte – olyan helylyé kell válnia, ahol lehetőségünk van, hogy lelkünk mélyére alászálljunk.

P.M.: A liturgiában a kánon a csend kivételezett pillanata?

J.R.: Ez fölöttébb vitatott kérdés. A kánon önmagában az Egyház nagy és nyilvános imádsága. A zsinat után, de már a zsinat alatt is a teológusok fel akarták eleveníteni eredeti funkcióját, vagyis hogy az a nép nagy és nyilvános imádsága Isten előtt. Ám, amint az előzőkben szó esett róla, a kánon alatt is szükséges a csend, hogy ne vesszen el a Szó. A fennhangon imádkozott kánonnal az a veszély áll fönn, hogy a hívek és papok valami állandó változásra vágyakozzanak. A kánonok sokasításával pedig elérkezünk azok banalizálásához. Jobban megértjük, hogy az idők során a kánon csendje miért fejlődött ki. Nekem tehát az a javaslatom, hogy le kell állítani a kánonok

szaporítását, ami úgysem jár azok elmélyültebb megértésével. A négy kánon, a négy eucharisztikus imádság elegendő. Gyakorlatilag a papok a kánonokat mondhatnák csendben, s hangjukat csak egy-egy rész kezdetén emelnék föl. Ekkor a hívek tudnák, mit imádkozik a pap, vagyis hol tart a kánonban, például az élőkről vagy a holtakról szóló megemlékezésnél. A hívek ily módon társulhatnának a pap szavaihoz. Az eucharisztikus imádságok sokasítását illetően nincs helye a kreativitásnak, viszont helye van abban az értelemben, hogy a pap az Egyház hordozója, és a kánon egyes állomásait megérteti a hívekkel. Mindenki számára létrejön a lehetőség, hogy csendes imádságban személyessé tegye a kánont.

P.M.: Milyen lépéseket kellene tenni, hogy konkréten segítsük a híveket és a papokat a liturgia igazi lelkének, szellemének újra megtalálásában?

J.R.: Különböző szintű döntések és intézkedések lennének szükségesek. A Szentszéknek is ki kellene belőle vennie a maga részét az iránymutatással. Egyébként ez folyamatban van. Az Istentiszteleti Kongregáció most tett közzé egy dokumentumot a liturgikus szövegek fordításáról. Másrészt a püspökökre nagy feladat hárul. Nekik kell formálni híveiket és papjaikat. A laikusok társulatai, a maguk szabadságában és közös felelősségtudatában jelentős segítséget nyújthatnak a liturgia jobb megértésében. Ennek, újra mondom, különböző szinteken kell történnie. A Szentszéké az első, és az egyetemes felelősség. De konkrét felelősségek léteznek, amelyekkel élve törekedni kell – nem új dolgok kitalálására, vagy a kreativitás kiteljesítésére, hanem – , hogy bekapcsolódjunk az Egyház liturgiájának hatalmas valóságába, és ezt mind elmélyültebben tegyük.

P.M.: Már eddigi beszélgetésünk során többször is, de könyvében szintén figyelmeztet a liturgikus kreativitás veszélyeire. Játszhat az mégis szerepet?

J.R.: Ez sokban függ a kreativitás bennünk élő eszméjétől. A kreativitás kifejezés, legalábbis ami a német változatát illeti, marxista környezetben született. E fölfogás szerint az igazi teremtés nem létezik. Azonban van egy permanens teremtés a feltételek fejlődése folytán. E felfogás szerint minekünk e pillanatban kötelességünk igazi teremtést produkálni és bizonyságot tenni a kreativitásról, ami megengedi, hogy a semmiből új dolgok szülessenek. Nekünk, keresztények számára a Teremtő létezik, és a teremtés szintúgy. Ez utóbbi az Ő műve. A kreativitás tehát barátkozás a Teremtő gondolataival. Isten a teremtés művében nekünk nagy teret hagyott, mert ő szabad embereket teremtett, embereket, akiknek lehetősége és kötelessége kibontakoztatni mindent, ami jelen van a teremtésben. De az igazi emberi kreativitás nem valamiféle termelői kreativitásban áll, hanem a Lét értelmével való barátkozásban, vagyis a lehetőségek megvalósításában. Ez pedig analogikusan alkalmazandó a liturgiára, amit nem mi találtunk ki. A liturgia bennünket megelőz, de a mi részvételünkkel fejlődik. Nem általunk gyártott elemekből, mesterségesen fabrikált dolgokból áll. A liturgia bizonyos értelemben állandó, de az élő valóságok közepette. Természetesen, egy vidéki kicsiny templomban a nagyon egyszerű liturgia, és egy székesegyházban a nagyon ünnepélyes liturgia különböző kreativitást igényel, ez a válaszom a kérdésre. Ez is kreativitás, de nem a marxi, hanem a keresztény értelemben.

P.M.: Ön megkérdőjelezi azt az elgondolást, hogy a pápának teljhatalma van liturgikus téren. Akkor pontosan mi az, amit a pápa e téren tehet?

J.R.: Nagyon fontos annak megértése, hogy a pápa nem valamiféle abszolút hatalmú uralkodó, aki önkényesen eljárhat. A pápa szolga. Ez az ősi cím nem puszta szépenszólás, hanem egy lehetőség a többi között: igaz valóságot juttat kifejezésre. A pápa szolga és az engedelmesség szavatolója. Ő szavatolja a hit igazságait, azokat jelenlévőkké teszi, maga is abból az eszméből táplálkozván, hogy neki sincs joga megszokott körülmények között megváltoztatni a liturgiát. Föladata, szerepe a liturgia hitelességének szavatolása.

P.M.: Könyvében nem érint minden gyakorlati kérdést, a koncelebrációk megszaporodásáról mégis szól. Miért?

J.R.: E téren nem minden tökéletes. Úgy vélem, hogy a koncelebrációk kétezer koncelebránssal nem felelnek meg a liturgia alapképletének. Igaz, hogy minden celebrációnak végtelen az értéke. Másrészt fontos, hogy az Eucharisztiában egybegyűljön egy közösség. Mivel ez a helyzet, itt és egy interjú keretében nem mernék e téren általános szabályt megfogalmazni.

P.M.: Bíboros Úr, úgy véli, hogy a Sacrosanctum Concilium kezdetű zsinati dekrétumot ma helyesen alkalmazzák?

J.R.: Még komoly erőfeszítéseket kell tenni, mert olyan zsinati szövegről van szó, amely utat nyit számos lehetőség, konkrét alkalmazás felé. VI. Pál pápa liturgikus reformja, amit a zsinat után megvalósítottak, egy volt a *Sacrosanctum Concilium* dekrétum lehetséges alkalmazásai közül, de nem az egyetlen. A liturgiáról szóló zsinati szöveg nem korlátozódik erre az egy reformra. Ha valaki néhány bírálatot is megfogalmaz e reform irányában, nem bírálja szükségszerűen azt, amit a zsinat tett; hanem csak a zsinati szöveg alkalmazásának bizonyos egyoldalúságaira mutat rá. A liturgikus szakemberek, mint a reform őrei a zsinat nevében, paradox módon habozás nélkül a reform

folytatására buzdítanak. Szerintük még messzebb kellene menni. A liturgikus szakemberek eme többségével szemben habozás nélkül föllépek, mint VI. Pál misszáléjának védelmezője; ugyanis azt tartom, hogy a liturgia igazi szellemének nem felel meg a permanens reform. Ám az is igaz, hogy a *Sacrosanctum Concilium* dekrétum tökéletes alkalmazása soha nem fog létezni. Törekednünk kell tehát a liturgia szellemének minél tökéletesebb megértésére. Amint már egyszer mondtam, VI. Pál pápa misszáléja, mint ilyen, a celebránsokat eltérítheti a hamis kreativitás irányába amikor kiköti, illetve megengedi, hogy szabadon választhatnak vagy bevezethetnek ilyen vagy olyan elemet a liturgiába. Talán a tanításnak szánt idő hosszúsága is eltúlzott ebben a misszáléban. Túlzottan racionalista folyamatba kapcsolódik be a hívő. Mindig és mindenáron kateketizálni akar ez a szemlélet, még annak a kockázatnak az árán is, hogy az imádság realitását elhomályosítja.

P.M.: A következő kérdés kevésbé kapcsolatos a könyvvel, ám érinti a liturgiát. Azokra a katolikusokra vonatkozik, akik az Ecclesia Dei kezdetű Motu proprio előírásai értelmében a zsinat idején érvényes liturgikus rendhez ragaszkodnak. Nyugtalanítja őket azok állásfoglalása, akik megkérdőjelezik helyüket a ma Egyházában. Annak a liturgiának, amit ők celebrálnak, van-e helye és hasznossága az Egyházban?

J.R.: Igen, bizonyosan helye van. Nagyon fontos megmutatni az alapvető azonosságot, ami létezik az egyik és a másik rítus között. Nincs törés. Azt a liturgiát, amelynek utolsó formáját 1962-ben kodifikálták, meg kell őrizni. A lelkiség hosszú történetét hordozza. Oly sok szent élte meg ezt a liturgiát, ami az Egyház kincse. Úgy vélem, hogy az Egyház vezetőségének nagyvonalúnak, bőkezűnek kell lennie, és engednie a hívek számára ennek elérhetőségét. Az Egyház kettészakadásának

félelme, ha ezt a liturgiát nagylelkűen engedélyezik, számomra valóban túlzottnak tűnik. Ha nagylelkűek vagyunk, fölfedezzük, hogy ezek a katolikusok is hűségesek akarnak lenni az Egyházhoz, a püspökökhöz, és akkor ők békében élnek majd az új liturgiával.

P.M.: Ön a könyvében többször utal az iszlámra. Mi a véleménye az Egyesült Államokban bekövetkezett szörnyű támadások kapcsán?

J.R.: Ez a szörnyű támadás rámutat, hogy a gonoszság erői mennyire átjárják a világot és az Isten iránti tisztelet megtagadása magával vonzza az ember megvetését. Egyik oldalon ott van egy fanatizált és beteg vallás. Úgy vélem, hogy egy vallás, amelyik elszakítja magát a Kinyilatkoztatástól, elveszíti a minden egyes emberi személy iránti tisztelet alapelvét, és annak az embernek az érzésvilágához közelít, aki nem ismeri Istent. A jelenlegi helyzet a Hegyibeszéd keretébe helyez bennünket. A rosszat nem lehet legyőzni rosszal. A Hegyibeszéd lelkületéhez kell tehát visszatérnünk.

P.M.: Abban a pillanatban, amikor mi beszélgetünk, az Örök Város szívében, a római könyvesboltok kirakatában ott van az Ön utolsó könyve, Dio et il mondo, amely néhány napja jelent meg Franciaországban, „Íme, ilyen a mi Istenünk" alcímmel. Összefoglalná ezt néhány szóban?

J.R.: Ez interjúkötet Peter Seewalddal, akivel „A föld sója" könyvet is készítettem. Seewald számára e két könyv útkeresés Isten és Krisztus felé. Az első könyvben még agnosztikusnak tekintette magát, akiben mégis megvan a vágy, hogy a hiányzó Istent fölfedezze. Azóta visszatért az Egyházba, de szívén viseli a mai, intelligens keresztény ember valamennyi kérdését. Ha az első könyv egy dialógus volt kívülről, az ismeretlen Isten kere-

sésében, a második a hit dialógusa, vagyis azé az emberé, aki megértést keres. Azt lehet mondani, hogy ez újfajta katekizmus, nagyonis valóságos, mélyen átérzett kérdésekkel és válaszokkal, melyek nem a klasszikus sémák szerint rendeződnek, hanem az újságíró szubjektív prioritásai szerint.

A kérdéseket föltette
és a válaszokat lejegyezte:
Philippe Maxence

Fordította: Török József

Dobszay László

Korunk egyházzenei problémái: magyar tükörben

I.
A két út

Amikor a bizánci kereszténység misszióival elérte Európa új, addig pogány vidékeit, megjelentek rítusának különféle anyanyelvű változatai. Ez nemcsak a papi szövegeket érintette, hanem azt is jelentette, hogy a bizánci liturgia énekeit is elkezdték énekelni az új nyelveken, mégpedig a nyelvek természetére vagy a prozódiai akadályokra vonatkozó minden spekulációt mellőzve. A legnagyobb természetességgel énekelték „ugyanazt" csak éppen az új nyelven, s később az idő hozta meg a nyelvhez való szükséges fokú hozzácsiszolódást. Ez olyan magától értődő folyamat volt, hogy magam is találkoztam olyan előénekessel, aki kotta nélküli bolgár szerkönyvből „kapásból" szerbül énekelt, vagy fordítva, ahogy a szükség hozta.

Amikor a husziták vagy Luther és követői elhatározták, hogy anyanyelvüket a liturgia nyelvévé teszik, járhatták, s járták is ugyanezt az utat. De kínálkozott egy másik út is: a liturgikus szöveg lecserélése eleinte egy „hasonló tartalmú" szöveggel, később egyre inkább önálló, az eredeti liturgikus szövegekre és

bibliai versekre már csak távolból emlékeztető, később attól teljesen független, egyéni ihletésű szöveggel.

A két út eltérésének irodalmi, liturgiatörténeti és zenei okai is vannak, de vannak mélyebb, a liturgikus teológiát érintő okok is. A bizánci rítus éneke nagyrészt az ókori művészi prózát használó szövegeknek idiomatikus zenei anyaggal történő megszólaltatása. Ezzel szemben a protestantizmus kezdeteinek idején az európai polgár irodalmi- és zenei ízlését már a strófikus dal, a „vers" ejtette hatalmába, zeneileg pedig a szillabikus, ütemezett, melodikus alkatok jutottak uralomra. Furcsa, de a *sola scriptura* elvét hirdető protestantizmus nem tudott mit kezdeni a Bibliának megfelelő szövegezéssel és zenei alkattal, kiindulópontja sokkal inkább a tropus-irodalom és a késő középkori kanció lett. Egy valódi „re-form", az áhított ősi állapotokhoz való visszatérés azt kívánta volna, hogy a biblikus prózai szövegeket tegyék a gyülekezetek számára is énekelhetővé az idiomatikus (tipikus) zenei anyagok alkalmazásával. De a reformáció – mint sok másban, úgy a liturgikus énekben is – inkább a késő középkor fejleményeit vitte tovább, mintsem az ősi keresztény tradícióhoz tért volna vissza: kora gyermeke volt.

De beszélnünk kell a két út különbségének mélyebb, teológiai-liturgiai motivációjáról is. Az ókori nagy liturgiákban nincs „egyházi zene". A zene nem más, mint a liturgia által meghatározott szövegek előadásának módja. Nem tetszőleges betét a liturgiában, tartalmát teljes egészében a liturgia határozza meg, következésképpen az ének az olvasmányokkal és orációkkal egyenrangú hordozója a liturgikus üzenetnek. Ennél fogva a bizánci kereszténységben a liturgia (s benne a liturgikus ének) magának a hitnek hordozója – a gyülekezet felé talán legfőbb hordozója. A liturgikus ének „kicserélése" a hit kicserélését vagy legalábbis egy tartalmilag ellenőrizhető, konkrétan megragadható hitformulának csorbítását, továbbadásának elgyengítését jelentette volna. Amikor a régebbi szakrális nyelveket elhagyva

új nyelveken akarták e tartalmat az új népeknek közvetíteni, magától értetődő volt, hogy csupán a közvetítő nyelv megváltozásáról van szó, semmi egyébről. Nincs tehát szó új „vallási tapasztalatok" új kifejezéséről, nincs szó egy újabb „néplélek" megnyilatkozásáról. Az új nyelv, az új „lélek", az új hagyomány majd a *hogyanban* fog megnyilvánulni, abban az összeötvöződésben, ahol a nyelvek és népek feletti, de igen konkrét tartalom sajátjává válik az embereknek.

Ezzel szemben az 1500 utáni évszázadok folyamán az ének a liturgiában annak új, funkciókkal megterhelt betétjévé vált. Az ének feladata, hogy összegyűjtse, összehangolja az embereket, hogy bizonyos eszméket közvetítsen, hogy kifejezze és élessze az egyéni és közösségi pietást, hogy hangot adjon az emberek érzéseinek, vagy egyszerűen, hogy hangulatilag aláfesse a liturgiát vagy kitöltse a liturgia „közeit". Legélesebben ez a „dialógus" természetéről való új felfogásban jelenik meg. Az új felfogásban Isten az igében szól a gyülekezethez, a gyülekezet pedig az énekben az igére adott visszhangot fejezi ki, természetesen más- és másképpen: kultúránként, nyelvenként, koronként, szociális rétegenként, vagy akár nemenként, életkoronként, stb. Ezzel szemben a klasszikus felfogásban az istentisztelet minden mozzanata dialógus, a dialógus nem bontható „tételekre". Az igében Isten megszóltja az embert, s az igét az ember már úgy veszi ajkára, mint amit magáévá tett és meg is válaszolt. Fordítva: az énekben sem egyszerűen az ember gondolata fejeződik ki, az ének is kinyilatkoztatás, melyben összefonódik az isteni üzenet és az emberi visszhang. Mindennek teológiai garanciája az Egyházban tovább működő Krisztus, akiben Isten előtt állunk, aki mint próféta Isten igéjét mondja (az énekben is), s mint pap ugyanakkor az ember szavát közvetíti Isten felé. Az egyik szemlélet teo- és krisztocentrikus, objektív, a másik antropocentrikus és szubjektív. A klasszikus mentalitást Szent Benedek fejezi ki: „mens concordet voci": az Egyház ajkunkra adja a

szót, s mi szellemünkben hozzá idomulunk, miközben énekeljük. Ezzel szemben az újkori felfogást ennek parafrázisában foglalhatjuk össze: „vox concordat menti", vagyis amit érzünk, azt énekeljük.

Természetesen a történelem arról is tanúbizonyságot tesz, hogy nem két élesen szembenálló, egymást kizáró útról van szó. De különbözik a kiindulópont, mely csupán „tekintetbe veszi" a másik tényezőt, mint módosító elemet: úgy kell kifejezni az emberek érzéseit, hogy ne kerüljünk szembe a liturgia objektív tartalmával, vagy úgy közvetítsük a liturgia objektív tartalmát, hogy a dolog módjánál teret engedjünk az emberi adottságoknak.

A II. Vatikáni Zsinat is ez elé a választás elé állította az egyházzenészeket, sőt sokkal inkább magát az intézkedő Egyházat. Az első (mondjuk így: orthodox) út választása azt jelentette volna (s a liturgikus konstitúció még világosan emellett van), hogy az ének továbbra is konkrét liturgikus tartalmak hordozója, mely az új nyelvekben (a latin megőrzése mellett!) csupán nyelvileg különböző új kultikus repertoárok ihletőjévé válik. Ha követjük a természetes, az orthodox példán már igazolt utat, akkor nem állunk le azon az álproblémán, hogy a dallamok képesek-e az új nyelvek prozódiai természetének megfelelni vagy sem, hanem elkezdjük énekelni a liturgia szövegeit, s időt engedünk arra, hogy a nyelvek „hozzáfaragják" a zenei idiómát saját természetükhöz. Egy kultikus zenei nyelv létrehozása természetesen nagy tudást és zenei invenciót kíván, de mégsem lehet tudósok és ambiciózus zeneszerzők papír-konstrukcióinak eredménye.

A zsinatot követő instrukcióban látott napvilágot a kulcs-szó: *vel alius cantus aptus*. Ezt az engedményt felhasználva a római rítus anyanyelvű változatai a második útra tértek: megindult a liturgikus énekek lecserélése vegyes, de zenei anyaggal. Ez hármas következménnyel járt:

1. Azok a frázisok, melyeket a zsinati és zsinat utáni akták az *aptus* értelmezésére, s így a felhasználható énekanyag megmérésére kibocsátottak, üres formuláknak bizonyultak. A zsinati konstitúcióban még fellelhető objektív szabályok (például: vegyék a szövegeket elsősorban a Bibliából és a liturgikus könyvekből; a gregorián foglalja el az első helyet a liturgiában; azt vezessék be a kis egyházakban is; csak a püspöki kar által engedélyezett énekek énekelhetők a liturgiában; legyen az ének művészileg nemes anyagból) mint tényleges szabályozó elvek, egyre kevésbé jönnek szóba.

2. Az ének elvesztette liturgikus tartalomhordozó jelentését és hangulati elemmé vált a liturgiában. A liturgiával való egysége, a liturgia dramaturgiájában való részvétele (kivéve talán csak az interlectionáris énekeket, már ahol nem cserélték ki ezeket is) megszűnt, betétjellegűvé vált.

3. Az ének új mércéje: mennyiben fejezi ki a közösség tapasztalatait. Ezzel kapcsolatban került elő a „népzenei" jelleg teljesen szakszerűtlen új értelmezése, melyre alább, a magyarországi tapasztalatok elemzése során szeretnék részletesebben kitérni: a népek zenéjének mint az inkulturáció eszközének, mint népek egymástól eltérő lelki világa kifejezésének kell eminens helyet kapnia a liturgikus zenében. Az „universaliák" kérdése: legyenek ezek akár az emberiség zenei alaptapasztalatai, legyenek az Egyház térbeli katolicitásának munkálói, de legyenek akár a nemek, életkorok, szociális rétegkultúrák különbségein felülemelkedő egyetemesség kifejezői, mint közvetítő nyelv, *lingua franca* szükséglete – egy-egy tisztázó szándékú cikken túl a gyakorlatban fel sem merült. E szemlélet egy torz emberképre vezethető vissza, mely egyrészről az emberből csak a különbözőt veszi észre, másrészről az embert változhatatlan adottságnak tekinti, s a „második természet", nevelés, szoktatás lehetőségével nem számol.

A szó eredeti értelmében vett liturgikus zene visszaszorult a liturgikus múzeumba: fesztiválok, tanfolyamok, „gregorián napok" és hasonló rendezvények protokollárus megnyilvánulásaivá vált.

II.
A zsinatra való első magyarországi reakció

Magyarország is e második úton indult el, még hozzá elsők között: a magyar püspöki kar a ősi magyar hagyományokra hivatkozva kérte, hogy a három évtizeddel korábban megalkotott népénekeskönyv tételeit Róma *en bloc* ismerje el *quasi*-liturgikus dallamtárként, s a kérésre meg is kapta a pecsétet. Minthogy ez még az új misekönyv megjelenése előtt történt, nem zárhatjuk ki, hogy maga is hozzájárult a misekönyv *cantus aptus* formulájának létrejöttéhez. Az engedmény kieszközlésének motívuma azonban itt nem az előző fejezetben bemutatott antropológiai érvelés volt, hanem egyszerűen az *inertia*, mely téves információkra alapított érvekben keresett igazolást.

Alább látni fogjuk, mennyire valós vagy nem az ősi magyar hagyományra való hivatkozás. Talán sokkal igazabb lett a középeurópai barokk megszokásra hivatkozni, arra, aminek részben éppen *ellenében* született meg a 19–20. századi liturgikus mozgalom. A liturgia apostolai korábban azon keseregtek, hogy miközben a pap a legszebb liturgikus énekszövegeket suttogja az oltárnál, a nép attól egészen idegen énekeket énekel, s azt javasolták, hogy a népet minden eszközzel vezessük be abba a liturgiába, amit a pap az oltárnál suttog. Ezzel szemben most az „idegen ének" vált legálissá úgy, hogy immár a pap suttogása (mintegy figyelmeztető jel) sem őrzi az eredeti liturgikus tartalmat.

Túl azon, hogy a kérelem igazából ellentámadás volt a liturgikus reform szelleme ellen (bármennyire is a liturgikus reform

zászlaja alatt jutott győzelemre ez az ellentámadás az egész földkerekségen), maga az engedélyezett könyv alkalmatlan is volt arra a szerepre, melyre szánták.

Az említett énektár (Szent Vagy Uram) a maga korában egy átlagos színvonalú közép-európai gyűjteménynek mondható: voltak nála rosszabbak is, jobbak is, műfajában azokkal megegyezett. Megalkotói és terjesztői azonban erősen túlértékelve egy fajta nimbuszt biztosítottak számára a tájékozatlan egyházi körökben. A néplélekből fakadt ősi énekek gyűjteményévé, kivételes értékek hordozójává deklarálták, mely nemcsak mélyen kifejezi a magyar nép vallásos élményvilágát, hanem különlegesen konform az Egyház liturgikus ének-ideáljával. Az 1960-as években ehhez még prófétai jelleggel is felruházták: benne a II. Vatikáni Zsinat liturgikus reformjának harminc évvel korábbi megsejtését posztulálták.

A könyv érdemei elvitathatatlanok, ha azt a szerepét nézzük, hogy a 19. századból örökölt, sok tekintetben megromlott magyar gyülekezeti énekpraxissal szembeszállt. De hasonló, vagy akár jobb gyűjteményekre más országokból is tudunk példákat. S ha 1930 adottságaira, lehetőségeire, korlátaira gondolva elismerjük is érdemeit, komoly átvizsgálása azonnal megmutatta volna, hogy a zsinati konstitúció által támasztott új követelmények kielégítésére alkalmatlan, s néhány hozzáadással nem is tehető alkalmassá. Erre az átvizsgálásra azonban nem került sor. A római dokumentumok „a püspöki kar által jóváhagyott" énekek helyettesítő szerepéről beszél. Itt azonban tisztán formális jóváhagyásról volt szó: a könyv megvizsgálása nélkül, annak egészére vonatkozó jóváhagyás született.

Mik lehettek a jogos kifogások 1960 után az 1930-as könyv ellen? Bár nem ez a fő kérdés, mégis problematikus már az ősi magyar hagyományra való hivatkozás is. Tipikus közép-európai gyűjteményről van szó, túlnyomó többségében nemzetközi anyaggal. Található benne néhány (de az indokoltnál jóval ke-

vesebb) közismert középkori kanció (Dies est laetitiae, In dulci jubilo), található benne néhány nemes, magyarországi eredetű 16–17. századi dallam, s valamivel nagyobb számú cseh, német jövevény-dallam ugyanebből a korból. A következő réteg a korabarokk kanció inkább szubjektív devocionális hangulatot árasztó, semmint „gyülekezeti" jellegű zenéjével. A legnagyobb tömböt a 18. század végén és a 19. században keletkezett késői német korálstílus importált, vagy imitált dallamai képezik. 20. századi szerző műve nem került be, de már a készüléskor rendelkezésre álló, 1960 táján pedig szinte teljesen felgyűjtött vallásos népzenei hagyaték is szinte teljesen hiányzik belőle. A fenti képhez még két dolgot kell hozzátennünk:

Az értékesebb repertoárnak csak kis része tudott gyökeret verni a praxisban, különösen azután, hogy az énekkönyv továbbtanítása politikai okokból lehetetlenné vált. 1960 után megindult a gyűjtemény kontraszelekciója: az eredeti 300 énekből használatban maradt néhány tucatnyi ének nagyrészt a repertoár azon részéből állt, melyet a gyűjtemény csak kompromisszumképpen vett fel. A kompromisszumok örök sorsa teljesedett be: megmaradt a kompromisszum tárgya, miközben elveszett az, aminek érdekében a kompromisszum történt.

A másik hátrányos tényező az, hogy a nemesebb énekanyagnak csak dallamát elevenítették fel, többségük új, szentimentális, kevéssé biblikus, neoromantikus szöveget kapott. Ezek a szövegek tárgyilag általában a 18–19. századi vallási irodalom sablonjait tartalmazzák, stilárisan a század elejének kissé szenvelgő, eklektikus szókészletével.

Az irodalmi momentumhoz kapcsolódik a sokkal súlyosabb probléma: az énekanyag alkalmatlan volt liturgikus tartalom adekvát hordozására. Éppen azt a szubjektív-lírai vallásosságot hordozta, mely *ellen* a liturgikus reform támadt. Hiányoztak a zsoltáros jellegű versek, elenyésző számmal szerepeltek benne a

liturgikus himnuszok, szinte teljesen hiányozik a liturgia nagy dogmatikus témaköre, terminológiája, szókészlete, kifejezésmódja. Hasonlóképpen aránytalan a könyv tematikája is. Ádventben csak az *Annuntiatio* témáról énekeltet, karácsonykor szinte csak a pásztorokról; nagyböjtben csak Jézus szenvedése fölötti epekedések hangzanak. A „miseénekek" nagy tömbje a 19. századi imádságos könyvek miseájtatosságainak versbe kivonatolt változata (a „bemegyünk, kimegyünk, elkezdjük, befejezzük" típusú kezdő és záróénekekkel, az ordinárium egy-egy szavát szabad elmélkedéssel folytató Gloria-, Sanctus versszakokkal). Emellett nagy számú (zömmel 19. századi) Mária-éneket találunk a könyvben, de szinte semmit (és csak esetleges válogatásban) a szentekről. A tematikus énekek (dicsőítés, bizalom, ráhagyatkozás stb., tehát nagyjából a *psalterium* tematikája) néhány kesergő lírai fohászon kívül teljesen hiányzanak. Eközben például akár csak a magyar reformátusok énekeskönyve is tele volt kemény, biblikus ihletésű és stílusú énekversekkel. Ha volt énekeskönyv, mely alkalmatlan arra, hogy liturgikus énekeket *helyettesítsen*, e kétszeres jóváhagyást élvező könyv bizonyára az volt.

III.
Kodály öröksége és a magyar egyházzene

Más út is kínálkozott, s éppen Magyarországon. Az említett énekeskönyv szerzői gyakran hivatkoztak Kodály tanácsaira és egyetértésére, de indokolatlanul. Az új énektár buzgó terjesztői 1930-ban kétségtelenül ugyanazok a férfiak, akik Kodály pedagógiai mozgalmának élharcosai voltak. Kodály ihletése és tanítása azonban szinte alig szivárgott be az énektárba, sőt sok minden éppen Kodály véleménye *ellenére* került be vagy maradt benn. Kodály hatása egészen másban teremtett Magyarországon új, bizonyos tekintetben egyedülálló helyzetet.

1. Elsősorban, s legfőképpen Kodály a zene lényegéről, a zene és társadalom, zene és ember, zene és erkölcs, zene és Egyház, zene és iskola viszonyáról olyan gyémánt-keménységű és megalkuvásmentes víziót adott, mely igazi követőinek védelmet jelentett, jelenthetett a század második felében eluralkodott s az Egyházat is leigázó értékválság ellen. Nincs itt helyünk e filozófiai rendszert kifejteni, de legalább két idézetet szeretnék idehozni, melyek érvényesek az egyházi zenére is: „A rossz ízlés lelki betegség, amely kiéget a lélekből minden fogékonyságot." „A jó zenének van általános embernevelő hatása, mert sugárzik belőle a felelősségérzet, az erkölcsi komolyság. A rossz zenéből mindez hiányzik, romboló hatása odáig terjedhet, hogy megingatja az erkölcsi törvényben való hitet."

2. Kodály (és vele együtt követőinek) kutatásai, tanulmányai, eligazításai a népzene tudománynak olyan fellendülését indították el, mely nemcsak nemzetközi elismerést szereztek a magyar etnomuzikológiának, hanem mélyen befolyásolták a zenei közgondolkozást, tudományosságot és pedagógiát. A népzenére való informálatlan, a problémák lényegét nem látó hivatkozások, melyekkel oly gyakran találkozunk a nyugati ismeretterjesztő, és alkalmazó (pl. pedagógiai, pasztorális), sőt tudományos irodalomban is, Magyarországon aligha kaphatnak hitelt. Mély hatással voltak Kodály konkrét anyaggyűjtései és elemzései a zenei élet széles körére, sajátos következményekkel az egyházzenére is. Ezt a témát külön fejezetben szeretném részletesen tárgyalni.

3. Kodály ihletése az egész zenetudományban érezhető, de ezen belül jelentős impulzusokat adott a gregoriánkutatásnak. Kodály tanítványa, Szabolcsi Bence a gregoriánt a zenetörténetbe beillesztve, egyúttal – az elsők között – annak népzenei vonatkozásait is bemutatva, kivonta e tárgykört a szűken értett egyházi tudományok elzártságából. Rajeczky Benjamin következetesen ment tovább ezen az úton, s a Magyar Tudományos

Akadémia népzenei majd zenetudományi intézetében (bármily különösnek tűnik: éppen a kommunizmus évtizedeiben) élő, nemzetközileg is elismert műhelyét hozta létre a gregorián kutatásának. Releváns eredményeit alább szintén ismertetni fogjuk.

4. Kodály egy személyben volt zenetudós-gondolkodó, zeneszerző, a zenepedagógia megújítója és az egyházi zene reformján töprengő katolikus személyiség. Példája hatott az egész zenei közéletre, s a külföldön gyakran szétszakított zenei területek egybefogásának kötelezettségére figyelmeztetett. Így a zenetudomány nem veszti el érzékenységét a gyakorlati zeneélet iránt, a zenepedagógia készségesen fogadja a tudománytól kapott impulzusokat; a tudomány sem, a pedagógia sem szakadhat el a zene művészi vonatkozásaitól (sem a kompozícióktól, sem az előadó-művészettől). Nem úgy kell ezt érteni, hogy a tudósnak a pedagógiai vagy művészi következtetésekkel kell zárnia tanulmányát. Úgy sem, hogy a pedagógus nyersen alkalmazza a tudomány eredményeit, vagy hogy a zeneszerző eszmei programok megvalósítójává váljék. Lehet, hogy egyes embereknek megadatik a képesség több területet egyesíteni, s ha nem is használják az egyik területen tanultakat közvetlenül a másikon, az ott van háttér-tudásukban. De még inkább meg kell teremtenie ezt az egységet magának a zenei közéletnek. Egyik terület sem hajthatja uralma alá a másikat, de egyik sem izolálódhat a másiktól.

Ha van a zenei életnek olyan területe, melyre ez érvényes, éppen az egyházzene az. Végső motívuma, eszmei indítéka és mércéje a liturgia. De zenetudományt sem veheti semmibe: nem azért, hogy tudománnyá váljék, hanem hogy hiteles tudás alapján döntsön. A pasztorális szempontok érvényesülése nem történhet a művészi elem rovására, s éppen a zenetudomány tudja megmutatni, hogy a kettő nem ellentétes egymással.

Ugyanakkor az egyházzene legmélyén pedagógia is, mert bármennyire érzékelnie kell is az adottságokat, végső soron

nem a liturgiát akarja az emberek félkész vallási kultúrájához alakítani, hanem az emberek vallási világát megnemesíteni, bevezetve őket a liturgiába. Ez az egység Magyarországon potenciálisan megvalósult. Egyedül a klérussal nem sikerült (egy-két kiváló pap-egyéniség komoly eredményekkel járó tevékenységétől eltekintve) gyümölcsöző munkakapcsolatot teremteni.

IV.
Népzene és egyházzene

Milyen relevanciája lehet a népzenei kultúrának az egyházzenére? Mi volt vagy lehet az immár három generációnyi népzenei kutatás és eszmélkedés hatása az egyházzenére nézve? A magyar népzenekutatás néhány fontos eredményét úgy említem, hogy az olvasóra bízom a pasztorális-teológiai következtetések levonását.

a) A 20. század elején megindult népzenei gyűjtések a felszínen a 19. század értéktelen, de népszerű dalstílusát találták. Sokan sokáig ezt azonosították a magyar népzenével. Megrendítő felfedezés volt, amikor kiderült, hogy e felszín alatt egy, a legnagyobb remekművel értékével vetekedő, lassanként már feledésbe merülő zenekultúra lappang. Ennek következtében a magyar népzenekutatás számára kezdettől fogva világos volt, hogy fogalmilag *el kell választani a népzene tiszta fogalmát a „populáris" zene sokféle megnyilatkozásától* (ha az életben persze határesetek, vegyülések elő is fordulhatnak).

b) Minthogy az említett „hígabb" populáris zenével is ugyanabban a társadalmi rétegben, ugyanabban a „népben" találkozott a kutatás, világossá vált, hogy *meg kell különböztetni egymástól a népzene szociológiai és kulturális aspektusát,* s ezzel együtt a népzene értékelésének szempontjait is tisztázni lehet és kell. Lehet valaminek szociológiai értéke a megismerő tu-

dós számára; lehet valaminek szociológiai értéke annyiban, hogy a társadalmi életet egy vonatkozásban jellemzi vagy gazdagítja. De ez nem jár együtt szükségszerűen ezen elemek kulturális, esztétikai, emberformáló értékével. Lehetnek olyan jelenségek, melyek megismerésre érdemesek, de pártolásra, terjesztésre már nem.

c) A népzene világosan rámutat egy harmadik értékkategória fontosságára: *a funkcionális értékére.* A népszokások egy sor zenei megnyilvánulást úgy mutatnak be, amely csak egy bizonyos relációban érvényes. A varázslást szolgáló, mágikus zene különbözhet egy epikus történet elmondására való zenei anyagtól, egy gyermekjáték éneke a balladától. A nép maga is világosan számon tartja, hogy mi milyen funkcióban, relációban érvényes, értékes; általában elkülöníti (terminológiájában is) a világi és egyházi éneklést. Lehet valami hasznos, sőt akár igen értékes is a maga funkciójában, de ez nem jelenti, hogy átvihető egy másik funkcióba. (Emlékezzünk vissza, hogy már Liszt, vagy később X. Piusz pápa erre hivatkozva utasította el a kétségtelenül sok értéket is létrehozó „színházias", opera-zenét a templomból.

d) Míg egy romantikus felfogás hajlamos a népzenében a néplélek időtlen kifejeződését látni, az összehasonlító népzenetudomány *a népzene történetiségének* megismerésére törekszik. Kiderül, hogy a naivul ösztönösnek tartott népzene: történeti fejlemény, korszakok lényeges változásaival, műzene és népzene sokféle egymásba olvadásával, különféle népek közti dallamvándorlással. Ezután a népzene nem tagolatlan egységként jelentkezik, hanem komplexum: analizálható, mérlegelhető, rétegekre és stílusokra bontható, összetett jelenség.

e) E vizsgálat során kiemelkednek azok a rétegek, melyek *egyszerűségükben is magasrendű értéket* jelenítenek meg. A népzene tehát azt tanúsítja, hogy az egyszerűség és érték szerencsés esetekben a történelem folyamán együtt járhatott. Cá-

folatot nyer ezáltal minden érv, mely az értékkritériumot egy fajta elitisztikus kategóriának tételezi.

f) A népzene stiláris, történeti vizsgálata során kiemelkedik egy zenei réteg rendkívüli jelentősége. A népzene képes volt megőrizni olyan *zenei universaliákat* és olyan klasszikus magatartásformákat, melyek (a zene eredetileg szájhagyományos létmódja miatt) egyébként elvesztek volna. Itt egyrészt az ember egyes „elemi", de stilizált zenei megnyilvánulásainak formáiról, műfajairól, kifejezési módjairól van szó, másrészt arról a régi, kidolgozott, de még nem túlfejlesztett zenei nyelvről, melyet történetileg az Eurázsia ókori zenetörténetéhez köthetünk s amely éppen a kereszténység kifejezési formáinak kialakulása idején élte virágkorát. A népzene olyan zenei megnyilvánulásokat tesz jelen idejűvé, melyek „jelentését" megmutatja műfaji-funkcionális alkalmazásuk (például a gazdag, összetett recitatív kultúra szokás-kötöttségei). Tanúsítja a logogén és melogén zenei anyagok (szélső esetként: a recitáció és melizmatika) egyenrangúságát és funkcionális megkülönböztetését; dokumentálja a hangrendszer restrikciójában rejlő zenei értékeket is (kis ambitusú, kevés fokot tartalmazó, konjunkt kapcsolatokon épülő tonalitások). E klasszikus kultúra egy pszichikai elemmel lesz teljessé: a kifejezésnek arra a stilizáltságára, a fegyelmezettség, visszafogottság, kötöttség s ugyanakkor elrejtett, a lélek mélyéből irányított megilletődöttségnek arra az egyensúlyára gondolok, melyet egyes kutatók a liturgikus zene pneumatikus jellegének neveznek. Felesleges mondanom, hogy ez az elemi, mégis kidolgozott, stilizált, emellett pneumatikus, zeneileg makulátlan, ugyanakkor funkcionális jelentésekkel bíró „népzene" a liturgia alapzenéjének rokona. A nagy liturgikus kultúrák nem azért emlékeztetnek a népzene archaikus rétegeire, mert népi ihletésűek (vagy fordítva), hanem azért, mert ugyanazon kultúrának a toposzaiból és szemionjaiból állnak. Az összehasonlító kutatás persze tovább megy, s a rokonságra konkrét dallammodellekben is rábukkan. Itt sem népdalok egyházi fel-

használásáról van szó, s nem is egyházi dallamok népzenébe „süllyedéséről", hanem egy mély nyelvi egységről. A közös dallamok alkalmasak arra, hogy dokumentálják, amit Kodály úgy formulázott, hogy a Szent István korabeli, tehát az 1000 körül a kereszténységbe belépő magyarság fülének „a gregorián zene nem lehetett idegen". De nagyobb ajándéka a népzenekutatásnak az egyházzene számára a közös dallamok megmutatásánál az, hogy egy liturgiára maximálisan alkalmas zenekultúra legszélesebb alapját mutatja be.

g) Amikor ezt teszi, választ ad a pasztorális gyakorlat egy kérdésére is. Igazolja ugyanis, hogy *az egyszerűség és magasrendű érték nem ellentétes* egymással. Útjuk a történelem során egyre inkább szétválik: a magasrendű értékek szükségszerűen a művészi anyag szofisztikusabbá válásával járnak. Minél közelebb jutunk korunkhoz, annál inkább igaz, hogy valami vagy népszerű vagy értékes. De ez nem abszolút igazság: minél inkább hátrálunk az ősformákhoz, együtt találjuk még a kettőt. Egy háromhangos gyermekdal tökéletes „alkotás" a maga egyszerűségében, s nincs fejlődés, mely azt képes volna „meghaladni". A fejlődés egyetlen lehetősége ez esetben az, hogy a művészi (professzionális) teljesítmény az ősformákból komplikáltabb értékeket fejleszt ki, melyek a széles társadalmi rétegek számára (tanultságuk arányában) befogadható, hallgatható zenévé válnak. S ebben nincs semmi megvetendő. Azt hiszem, az egyházzene számára a tanulságok nyilvánvalóak.

h) A népzene ad módot *a szájhagyományosság jelentőségének* és működési módjának megértésére. Az egyházzene ugyan ma egyre inkább írott zeneként egzisztál, teljesen félreértjük múltját, ha azt nem a szájhagyományosság keretei között képzeljük ezt (amint ez a félreértés a gregorián esetében be is következett). Elveszti a zene iránti valóságos érzéket az, aki számára a papírra vetett zene elsődleges zenei valóság, s nem csupán a belső és külső hallásban élő zene tökéletlen jelrendszere.

Hogy csak egy példát mondjak: az egyházzenészek sok prozódiai skrupulusa vezethető vissza erre az alapvetően hamis beállítódásra.

i) A népzene egyik legfontosabb tanítása *a típus és egyediség* viszonyának feltárása a régi zenei stílusokban. Az *opus* ezekben nem az egyedi alkotás, nem a zenei személyiségnek lezárt kompozíciója. Ahogy a görög templom egy kánont képvisel, mely különböző helyeken különböző módokon valósul meg, s mindig azonos marad, noha mindig más, ugyanúgy a népzene és liturgia klasszikus korában zenei kifejezés, műfaj adott típusa a tökéletes, perfekt alkotás, mely más és más szövegekkel együtt járva, más és más alkalmakkor, sőt más és más közösségekben mindig új létre születik. Nyilvánvalóan ez tette lehetővé azt az eljárást, amit első, orthodox útnak neveztünk: az adott idiómák újra születését egy új kultikus nyelven. E tény jelentősége felmérhetetlen akkor, amikor új liturgikus zenei nyelvek megszületéséről van szó.

j) Végül a magyar népzenekutatás az egyházzenét megajándékozta egy konkrét anyaggal is: az *egyházi népénekgyűjtések* több tízezres halmazával. Már Kodály több száz vallási népéneket gyűjtött, majd a második világháború után e szám sokszorosára gyarapodott. A gyarapodás nem csak mennyiségi. Rendezett, elemzett gyűjtemény keletkezett a Magyar Tudományos Akadémián, mely lehetővé tette a tételek stiláris, történelmi, szociológiai és esztétikai értékelését is.

Kiderült, hogy bár a magyar népzene becses ősi dallamkinccsel rendelkezik, a vallásos egyházi népének ezzel csak ritkán, többnyire csak a már említett általános alapok tekintetében találkozik. Tehát a vallásos népének *nem* a magyar népi zene fejleménye (ahol hasonlóság van: szinte mindig kideríthető a világi zene rituális gyökere), hanem a népzenén belül elkülönült repertoár.

Másodszor világossá vált, hogy e népének-repertoár is összetett: tartalmaz efemer, csak néprajzi értékű adatokat, és tartalmaz valóságos értékeket. Az utóbbiak sem mondhatók egyszerűen a nép vallásos tapasztalata kifejezésének. Az értékes szövegek mögött világos a teológiailag művelt egykori szerzők jelenléte. A dallamanyag igen nagy mértékben nemzetközi jellegű.

Ami valóban magyarrá teszi, az nem annyira a mit, hanem a hogyan. Az a mód, ahogy a nép asszimilálta, variáltan magáévá tette az anyagot, valóban jellegzetesen magyar, s összhangban van a világi népzene egyes jellegzetességeivel is. Már Kodály hangsúlyozta, hogy a 16–17. századi énekkönyvek kottaképe hamis: a valódi előadást a nép emlékezete őrzi. A nyomtatásban megjelent és a hangfelvételen rögzített ének összehasonlítása tanúsítja az utóbbi melodikus ihletettségét, díszítő-variáló hajlamát, és azt a beszédszerűséget, mely az éles ritmikus alkatot imádságosabbá teszi.

V.
Gregoriánkutatás és a mai egyházzene

A népzene kutatási metodikája és szemlélete nagy mértékben befolyásolta a Kodály és Szabolcsi hatására Rajeczky Benjamin OCist által kezdeményezett gregorián kutatóműhely tevékenységét is. Nem mintha a gregoriánt a népzene kategóriába akarná kényszeríteni, hanem mert a népzene figyelmeztet arra, hogy a gregorián egy régi szájhagyományos kultúra írásba foglalásaként maradt ránk.

Az elmúlt harminc év alatt megtörtént a teljes magyar kódexanyag átírása, elemzése, összehasonlító vizsgálata; megjelent a Monumenta Monodica Medii Aevi c. sorozatban a teljes antifona-repertoár, mégpedig a maga zenei rendjében. Több

középkori kódex került kiadásra, források tucatjainak adatait listáztuk és rendeztük számítógépben, cikkek és előadások nagy sora foglalkozott mind a magyarországi, mind az európai gregorián hagyománnyal. Mindennek művészi vetületeként jelent meg a Schola Hungarica több mint 40 lemeze, s a gregorián ének módszeresen feldolgozott repertoárja jelen van az alsó foktól a legmagasabb fokig az egész zenepedagógiában. Most néhány, e cikk kérdésére jelentőséggel bíró eredményt szeretnék felsorolni.

1. A gregorián ének – Solesmes eredményeiből visszanézve – egy megkövült, hangról hangra meghatározott, a szótagokkal elválaszthatatlanul egybetartozó hangsorozatokat alkotó repertoár. Ha azonban megpróbáljuk kialakulásában, keletkezésében nézni, akkor sokkal inkább *egy stílus, egy alkotó technika és egy idióma-rendszer,* mely új és új arculatot nyerhet, amint különböző szövegekkel és liturgikus szituációkkal találkozik. Így nézve, a II. Vatikáni Zsinat utáni liturgia is egy új találkozási módot és új szövegegyüttest kínál, melynek igényeit nem csak úgy lehet kielégíteni (sokak számára csalódást keltő eredménnyel), hogy a gregorián dallamok hangjai alá illesztik az új szöveget, hanem úgy is, hogy ezen a zenei nyelven elkezdik kimondani az új szövegeket.

2. A szemléleti különbség abból is ered, hogy az egyházi és egyházzenei köztudatot elsősorban a graduále anyaga alakította, míg *a magyar kutatás elsősorban az antifonále anyagára és a recitatív kultúrára koncentrált.* A kettő közti különbség lényege az, hogy míg az antifonále-repertoár közelebb áll a gregorián kialakulásának életfeltételeihez, a teljesebb közösségi részvételhez, a népzenei-tipológikus zenei állapothoz, addig a graduále erőteljes elmozdulás a professzionalizmus, a *schola*-produktum, az egyedi műalkotás irányában. A graduálét nehezebb nyelvként kezelni, mint az antifonále anyagát. Azt min-

denki tudja, hogy egy zsoltártónusra bármelyik zsoltárszöveget alkalmazni lehet. Kevésbé tudott, hogy csaknem ilyen elasztikusan bántak az antifonák, sőt responzóriumok zenéjével is (persze csak az ókori alapanyagról beszélek, s nem a középkori kompozíciókról).

3. A magyarországi gregoriánmozgalomnak (kutatásnak és előadói gyakorlatnak) többszörösen is megadatott, hogy a gregorián ének elevenségét, életre valóságát felfedezze magának. Egy ilyen pont: *a műfajok jelentőségének* felmérése. Az általánosított „gregorián" stílus és a „hangot hanghoz fűzni" szemlélete áhítat címén olyan unalmat kelthet, hogy a gregorián elveszti vonzóerejét. Ezzel szemben a műfajok sajátságai és funkcionális „jelentése" olyan eleven különbséget, a mentalitásnak és előadásmódnak olyan karakterisztikusságát sugallják, mely a liturgia adott pontján teljesen hatékonnyá teszi az éneket. Ugyanerre vezet a „tipologikus" és idiomatikus gondolkodásmód is. A hangról-hangra összefűzött gregoriánt felváltja a zenei szavakból és mondatokból, a formulákból, sorokból összefűzött ének. Ezzel nem gyengül az énekek kultikus és szöveghordozó funkciója, mégis kiemelkednek zenei-művészi kvalitásai, tág teret adva a fantáziának, a liturgikus ihletettségnek, sőt a művészet által megkívánt bizonyos fokú egyszeriségnek is. A gregorián áhítata ellene van a szertelenségnek, de nem követeli meg az unalmat.

4. Aki sokat forgolódik a római liturgia régi forrásai között, helyesebb képzeteket alakít magának az *egység és különbözőség* szerepéről. Világossá válik, hogy azok is, akik a liturgikus zenének vagy éppen magának a liturgiának egységét idealizálják, azok is, akik azt önkényes változatok halmazának látják, történelmietlen szemléletet követnek. Anélkül, hogy e kérdést itt részletekben kifejthetnénk, annyit deklarálnunk kell, hogy az egységnek és különbözőségnek van egy hierarchikus rendje. A római liturgia és éneke – legalábbis az első ránk maradt szer-

könyvektől fogva – alapjaiban egységes. Képletesen szólva: nincs olyan mise-énekeskönyv, mely ne az *Ad te levavi* introitussal indulna. Ezt az egységet nem egy római hivatal biztosította, hanem tartalmát minden egyes egyházmegye mint saját hagyományát adja át tagjainak. Ugyanakkor pontosan azonosítható rendben megvannak a különbözőség esélyei, melyek ismét hierarchikus rendben az érsekség, püspökség illetve a helyi egyház szokásaival, legutolsó szinten az egyes megrendelő, másoló elhatározásaival kapcsolódnak egybe. Ezek a különbségek sem önkényességek, hanem a liturgiát végző testületek szabályos döntésein alapulnak. Sokat mondó az is, hogy a misében e rész-különbségek aránya sokkal csekélyebb, mint a zsolozsmában. E rendszer tehát mind a római liturgia egységét, mind a helyi liturgiák elkülönülő azonosságát, bizonyos otthonosságát lehetővé tette.

5. Így nézve igaz, hogy *a római liturgia és a római liturgikus ének a kezdetektől 1970-ig egy és ugyanaz a liturgia, mely jogos és rendezett idő- és térbeli változatokban lép elénk*. Dom Guarenger megállapításának megfelelően: a római liturgia ezek összességében fejeződik ki. A római liturgia lassú és szerves változások úján haladt át a történelem századain. Egészében nem volt korhoz kötött, hiszen több mint ezer évén át a legkülönbözőbb társadalmakban és kultúrákban élt vele az Egyház. A „tridenti liturgia" megjelölés csak akkor érvényes, ha a római liturgia más változataival (pl. domonkos liturgia, mainzi liturgia) akarjuk szembeállítani. A „tridenti liturgia" kifejezés differenciálatlan használata csúnya manipuláció: csak azt a célt szolgálta, hogy rövid életű liturgiának tekintessék, mely ahogy jött, úgy el is mehet. Valójában a tridenti liturgia is római liturgia. De ebben az értelemben (tehát nem jogi, hanem tartalmi szempontból) a VI. Pál féle liturgia nem a római liturgia része, hanem egy új liturgia (vö. II. Vatikáni Zsinat Liturgikus Konstitúció 23. pontja).

6. A kutatás világossá tette *a magyarországi liturgia és liturgikus ének sajátságait* és sajátos értékeit. Természetes volt, vagy lehetett volna az a kívánság, hogy ha a Szentszék megadja a jogot különféle afrikai néger törzsek pogány hagyományainak a liturgiába való beillesztésére, akkor legalább ennyi élettér a legalább másfélezer éves tradícióra építő ezeréves magyar kereszténységnek is megadassék.

VI.
Gyakorlati kérdések: az egyensúly követelménye

Közben kutatók, gyakorló zenészek, egyházzenészek, s néhány pap részvételével a 60-as évek vége felé munkacsoport alakult azzal a céllal, hogy a zsinat szellemének jobban megfelelő egyházzenei reform esélyeit kipuhatolja, kikísérletezze. Eleinte az országos katechetikai bizottság zenei szakcsoportjaként (az állami szervek elől rejtve) végezte munkáját, s termette meg első eredményeit. Amikor az egyházpolitikai helyzet enyhülni kezdett Magyarországon, s a püspök kar bizottságot jelölt ki az énektár reformjára, ennek tagja lett Rajeczky Benjamin, később a munkacsoport néhány további tagja. Eleinte csak a régi énektár kisebb retusálásáról volt szó, világossá vált azonban, hogy – bár annak anyagát is át kell menteni –, új énektárra van szükség. Az új énektár 1986-ban a Magyar Katolikus Püspöki kar engedélyével alternatív népénektárként megjelent. Mivel a munkacsoport kezdettől úgy tartotta, hogy a liturgia teljes restaurációjában a mise és a zsolozsma egyenrangú elemek, a Szent Ágoston Liturgikus Mozgalom keretében tovább dolgozott egy – a római egyház ősi rítusát, a magyar hagyományokat és a Liturgia Horarumot egyaránt figye-

lembe vevő – énekes zsolozsma megalkotásán, és zsolozsmaköteteit (egyházi engedéllyel) az 1980-as évek végén kezdte el megjelentetni.

A munka során (logikailag: elején) tisztázni kellett, hogyan lehet egyensúlyt teremteni az egyházzene három eleme: a szigorú értelemben vett kultikus zene, a vallásos népének és a művészi polifón zene között. Nem látszott ugyanis kielégítőnek az esetleges „gregorián misék", népénekes misék, polifon misék egymás mellettisége, de a három elem ötletszerű keverése sem. Hogy a probléma súlyát jobban felfogjuk, szükség van egy igen rövid történeti visszatekintésre.

Kezdetben a latin egyháznak (éppúgy, mint a keletinek vagy zsidóknak, buddhistáknak) nincs „egyházi" zenéje. Az egyházi zene maga az énekelt liturgia, melyben a zene és a rítus teljes egységet alkot, minthogy a zene magából a rítusból nő ki. Ennek az organikus szerkezetnek funkcionálisan rendezett elemei: egyfelől a celebráns, szolgálattevők, előénekes és a gyülekezet párbeszédei, másfelől a pszalmistának (bizonyos egyéni és művészi jelleggel bíró) zsoltáréneklése. A két elem között nincs ellentét, maga a liturgia határozza meg helyüket, s a hívő kétféle magatartása: a részvétel és a figyelmes hallgatás maga is illő rendben, előre látható módon váltakozik.

A szkólák megalakulása után a pszalmista művészi éneke átalakul előre begyakorlandó, csoportos produktummá. Ez a misében nagyobb helyet kap, mint korábban, de még mindig a liturgiának a logikája szerint és a különféle énektípusok szerves egységében. Egy fajta művészi továbbfejlesztés igénye először az új offíciumokban, tropusokban, szekvenciákban, később pedig egyes liturgikus tételek kivételes két- esetleg háromszólamú előadásában mutatkozik meg. A többszólamúság egy új professzionalizmus, egy új, törvényszerűen továbbfejlődő zenei technika terepévé válik, s az Egyház esetenkénti til-

takozása ellenére a zenének egyre nagyobb önállóságot követel a liturgián belül. Bár funkcionálisan így kiszakad az ének a liturgia egységéből, tartalmilag még sokáig bennmarad, hiszen liturgikus tételeket tropizálnak vagy énekelnek többszólamú letétben, sőt a fejlett polifóniában is megőrzik a liturgikus *cantus firmust*: de legalábbis a liturgikus szöveget. Az újabb fordulat a 16–17. században következik be. Lényege egyrészről az, hogy a liturgikus szöveg magas színvonalú megszólaltatása, meghirdetése helyett annak *kifejezése* válik új igénnyé (szimultán az opera-mozgalommal), másrészt hogy a liturgikus szöveg kötöttségét elhanyagolva *választott* szövegekre is készülnek kompozíciók. A kompozíció nem a liturgikus funkcióból indul ki, hanem a korszerű technikát alkalmazza az adott szövegre. A liturgikus szövegekre készült kompozíciók is egyre inkább felhasználásra kerülnek az eredeti kötöttségtől eltérő helyen (például más ünnepeken, más műfajban). A liturgikus zenéből egyházzene lett. Mindkét tendencia folytatódik: a kifejezés, megjelenítés az egyre erősebben affektuózus, hangulatábrázoló kifejezési mód felé vezet. A szabad szövegválasztás, a gyakran használható szövegek (Ave Maria, In monte Oliveti stb.) megkomponálása egy fajta afunkcionális egyházzenei repertoárt hoz létre. Végül a zene a zeneszerző vallásos empíriájának, hitének és buzgóságának megnyilatkozásává válik: a liturgikus zenéből egyházi zene, az egyházzenéből vallásos zene lett. Eközben a művészi igény megmaradt, a kompozíciós kifejezés általában együtt haladt a kortárs műzenével. A produktum azonban nyilvánvalóan „betétzene", mely csak távolból emlékeztet liturgikus bölcsőjére.

A népéneket létrehozó párhuzamos folyamat az ezredforduló körül indul. A latin egyedüli liturgikus nyelvvé válik, s a népnek (főként a nem latin népeknek) szükségük van anyanyelvű énekre. Ezeknek sokáig nincs liturgikus funkciója, valamiképpen (mondjuk így: tropus-szerűen) kapcsolódhatnak a li-

turgiához, de igazi terepet számukra a liturgián kívüli alkalmak kínálnak: a prédikációk, búcsújárások, ájtatosságok. Ennek megfelelően tartalmilag sem kell ragaszkodniuk a liturgia tárgyához. A protestantizmus hatására Közép-Európában ez az új, gyülekezeti használatú műfaj, a „kanció" behatol az istentiszteletre. Nem helyettesíti a liturgiát (melynek elmondása már csak a pap dolga), hanem párhuzamos azzal. De éppen ezért elég, ha felületesen követi a liturgia gondolatát, hiszen a liturgia nem ad szöveget, sőt igazán alig szab normát számára. Így a gyülekezeti népének – ugyanúgy, mint a műzene – „szabadon" változik, egyénies iniciatíváknak enged, s ugyanúgy, mint amaz, betétszerűen viselkedik. Liturgikus kötöttsége nincs, nagyjából a kántor akaratától függ mikor mit énekeljenek. Ha a műzene útját a „szabadság" művészileg fölfelé, az erősen professzionalista komponálás irányában hajlította el, emez lefelé hajlott el: objektív mérce híján az egyének vagy közösségek tetszése, ízlésirányai, divatjai határozták meg pályáját. Liturgikus felelősség nem nehezedett rá, útja megállíthatatlanul lefelé vezetett mind vallási-teológiai, mind irodalmi-zenei szempontból.

Liturgiai szempontból nagy veszteséggel járt mindkét elhajlás. Ugyanakkor kétségtelenül olyan értékeket termett, melyek ma már nem vehetők semmibe. Egyik oldalon a művészi egyházzene kiváló alkotásai születtek (Dufaytől, Palestrinától Mozarton át Sztravinszkijig, Kodályig). Másik oldalon a gyülekezetek énektudása, éneklő kedve, érzelmi színezetű hagyományai – függetlenül a népénekek színvonalától – egy fajta pietással és használati értékkel ruházták fel a kanció műfaját.

Ismétlem, sem a három zenei elem szétválasztása, sem a három szervetlen összevegyítése nem látszik járható útnak. Egy új rendet, állandó és szerves egymáshoz kapcsolódást kell elérni. A zsolozsmában nem lévén igazi hagyománya a kanciónak, könnyebb megvalósítani, hogy a gyülekezet részvételével a tel-

jes celebráció tényleges liturgikus zenével történjék. E kereten belül alkalmanként vagy helyenként tér nyílik az egyházzene hagyományainak megfelelően többszólamú letéteknek vagy alternatim előadásnak is. A skála túlsó végén találjuk a népájtatosságokat (melyeket az új liturgiának sem kell kiszorítani): bőséges helyet adnak a kancióknak, még hozzá eredeti sajátságuknak megfelelően, a sok versszakkal végig énekelt kancióknak. Itt sincs persze akadálya, hogy alkalomszerű betoldásként gregorián vagy polifon énekek is elhangozzanak.

A legnehezebb helyzetet a mise feszes drámai alkata jelenti. Ha alkalmanként egy ünnepi misében indokolt is, hogy a szertartás leállva időt engedjen terjedelmesebb műveknek, a szertartás maga megszabja a tételek nem kapkodó, de gyors egymásutánját. Az a megoldás, melyet itt kidolgoztunk: a liturgikus ének és a „betét"-zene (akár kanció, akár többszólamú műzene) nagyjából egészéből kötött, állandó és a liturgia logikáját követő elhelyezése a misében. Így nem csak egyensúly teremthető közöttük, nemcsak a liturgikus ének elsőbbsége védhető meg (konkrétan, minden misében), de az új funkcionalitás létrehoz egy új liturgikus rendezettséget is, ennek minden pasztorális, pedagógiai és művészi előnyével. Nem lenne helyénvaló ezt a rendet itt részletezni, elég deklarálni, hogy egy kötött (vagy legalábbis részben kötött) rend létrehozása nélkül nem lehet megalkotni az új liturgia méltó zenéjét.

VII.
Az új, anyanyelvű kultikus zene

Következő kérdésünk: melyek e tapasztalatok alapján egy anyanyelvű kultikus ének megteremtésének útjai (nem zárva ki természetesen a zsinat után sem a latin liturgia elsőbbségét és a kevert nyelvű liturgia lehetőségét).

1. Először bizonyos alapelveket kellene rögzítenünk:

a) Az anyanyelvű liturgikus éneknek *szövegeit* a liturgikus forrásokból (s azoknak megfelelően, elsősorban Bibliából) kell merítenie (Lit. Konst. 21. pont), mégpedig nem azok gondolatait parafrazeálva, hanem e szövegeket a maguk érintetlen pontosságában megszólaltatva. E kérdés szakrális, pszichológiai, történeti vonatkozásai külön cikket érdemelnének, most meg kell elégednünk az elv deklarálásával.

b) A szöveg egy liturgikus kontextusban hangzik el: a zenének eszközökkel kell bírnia arra, hogy megkülönböztesse az egymástól karakterisztikusan elváló liturgikus műfajokat.

c) Az ének beilleszkedik a liturgia dramatikus szerkezetébe. Olyannak kell lennie, hogy a gyülekezet is énekelni tudja, ami reá tartozik, de ez összefüggésbe kerülhessen a többi ágens énekével (Lit. Konst. 28–29.). Hangsúlyozni kell, hogy a liturgia története igazolja a liturgikus szóló és/vagy kórus énekét. A közösségre elsősorban a mise állandó részei tartoznak, rangsorban ezután a szóló-zsoltárra adott refrénes válasz következik, s végül állnak a proprium énekei, melyekkel eredetileg a pszalmista vagy a szkóla gazdagította a liturgiát és a gyülekezetet.

d) Bizonyos óvatossággal bár, de a zene természetére is utalhatunk néhány jelzővel. A zene annál jobban látja el feladatát, minél inkább képes visszaadni a rendszerint prózai liturgikus szöveg szerkezetét (de nem szükségszerűen a tartalmát, „hangulatát"!). Gyakorlatilag ellentmond ennek a követelménynek a késő középkor óta dívó ütemes-ritmikus szerkezet, s jobban megfelel neki a recitatívhoz közel álló (de nem okvetlenül recitatív) parlando szövegmondás. A megfelelő műfajokban persze a zene melizmatikával lelassíthatja a szövegmondást, viszonylagos önállósággal felékesítheti vagy érzelmileg kibontakoztathatja azt. Talán azt is elmondhatjuk, hogy a liturgia zártságának jobban megfelel, ha a dallam magja viszonylag szűk ambitusban marad, s dallami tartalmát onnan való kimozdulá-

sokkal terjeszti ki. Némi óvatossággal azt is elmondhatjuk, hogy a 16. és 19. század között uralkodó hármashangzatos gondolkozás inkább egy önállósodott zenei tartalomnak, a liturgiától elszakadó bel cantiónak kedvez (ez az, amit szélső esetként Sztravinszkij Mozart egyházzenéjének bűnös édességeként jellemez), míg a modális gondolkodásmód a gyülekezetszerűségnek is, a szövegközpontúságnak is kedvez. Természetesen mindez csak a liturgikus zene központi anyagára áll, mind a melizmatikus egyszólamúságnak, mind a többszólamúságnak megvannak a maga törvényei.

Kérdés most, hogy egy ilyen liturgikus zene hogyan teremthető meg? A gyakorlatban négy módszerrel találkozunk:

a) Főként az ordináriumok esetében számos olyan új kompozíciót hallhatunk, melyek sablonos, a múlttól örökölt zenei sémákba akarják a liturgikus szöveget beleerőltetni. Az eredményt döntő többségében siralmasnak nevezhetjük.

b) Sokfelé (legjelesebben német földön) próbálkoztak egy új liturgikus nyelvet alkotni a egy középkori (modális) zenei örökség és bizonyos 20. századi zeneszerzői eszközök kombinálásával. Ezek a dallamok olykor annyira alkalmazkodnak a szöveghez, hogy szinte azonosak a szöveg beszéddallamának lekottázásával. E törekvés létjogosultságát aligha lehet kétségbe vonni, habár meg lehet az a rossz érzésünk, hogy a dallamok kibontakozásra, igazi megformálásra képtelen rövidsége (nyilván a sok új anyag megtanulásának a könnyítésére) és a gyorsan megkövetelt komponálás bizonyos papír-szerűsége nem éppen kedvez annak, hogy ezek közkinccsé váljanak. Kérdés az is, megengedi-e a 20. századi egyházzenei gyakorlat azt a folyamatot, hogy a dallamok a tényleges használatban alakuljanak, csiszolódjanak, s azután évszázadokra szóló elemként vonuljanak be az illető nép hagyományába.

c) A beszédszerűséghez, és liturgikus hagyományokhoz közelebb áll az anyanyelvi szövegekre komponált „mű-gregorián dallamok" gyakorlata. Előnye első pillantásra nyilvánvaló: a szövegekhez teljességgel alkalmazkodó, gregorián emlékeket ébresztő repertoárral van dolgunk. A nehézséget azonban éppen a szöveghez való alkalmazkodás adja. Mivel minden szöveg más, azért minden szöveg más-más, saját dallamot kíván. Ha a tipologikus alkotásnak nem marad hely, akkor a megtanulni való sokszorosára növekszik, s csak összeszokott, biztos kottaolvasó közösség tudja magáévá tenni.

Mindhárom „komponált" anyag esetében kérdéses, hogy képes-e a mai, egyéni hangú zeneszerző (még ha feltételezzük is, hogy minden országban valódi tehetségekre bíznák a feladatot) mintegy utólag létrehozni azt a zenei köznyelvet, mely a liturgikus zenék mögött mindig megvolt, s ma teljességgel hiányzik.

d) Így természetes gondolat, hogy ha a gregorián zene annyira eszményi hordozója a szövegnek, hogy érdemes a 20. században utánozni, akkor miért nem magukat a gregorián dallamokat énekelnénk az új nyelveken. Ennek két fő akadálya volt. Egyik, hogy a gregorián dallamok látszólagos egyediségükben a különböző hosszúságú, szerkezetű szövegek kiszolgálását nehezíteni látszanak, a másik az a sokszor megfogalmazott kifogás, hogy a gregorián annyira a latinhoz tapad, hogy a modern nyelvek prozódiájával nem egyeztethető össze.

Előbb a második kérdésre feleljünk.

a) A kifogás mögött téves, a tényleges zenei anyag által nem igazolt prozódiai nézetek rejlenek. Kétségtelen, hogy a zene egységei (többnyire) megfelelnek a szöveg egységeinek, de a zenetörténet annyiféle árnyalatát mutatja a szöveg és dallam megfeleltetésének, annyira függ az a műfajtól, a zene stílusjegyeitől, s még sokféle tényezőtől, hogy egy hangról hangra való szövegzene megfeleltetés csak egyes pedáns iskolamesteri fejekben él.

b) A prozódiai kifogás nem számol azzal, hogy a zenének és a zenei előadásnak van bizonyos önállósága is. Nem számol azzal sem, hogy a zene hangzó és nem papíron lévő valóság. Sok olyan prozódiai „hiba" létezik, mely szemet szúr, de már a tényleges elhangzáskor nem sért fület. A zenei előadás egyszerűen átlendül olyan „hibákon", melyeken nem szabad megállni. Sokszor még kellemes is a szöveg és dallam egymást ellenpontozó haladása.

c) Nem számol a kifogás azzal sem, hogy a népzene és a gregorián történetének tanúsága szerint egy egyszólamú zene könnyebben idomul hozzá új környezetéhez, mint a fejlett műzene. A hozzáidomulás során az adott zenei világnak mintegy új variánsa, a stíluscsaládnak új családtagja születik. Lehet, hogy a latintól elszakadó gregorián nem azonos a latin gregoriánnal, de ez nem jelenti, hogy rosszabb annál.

d) Nem számol e felfogás azzal, hogy az alkalmazás során a befogadó nyelv törvényszerűségei számos módon érvényesíthetők a dallamon anélkül, hogy az eredeti értékei veszendőbe mennének.

e) De legfőbb hibája e felfogásnak az, hogy a gregoriánt kanonizált dallamok gyűjteményének tekintve a feladatot abban látja, hogy a Graduale Triplex egy dallamának hangjai alá írjuk oda annak fordítását. Ha ez nem sikerült, az egész feladatot lehetetlennek nyilvánítja. A magyar kísérletben itt vált *punctum saliens*-szé a tipológiai gondolkodás. A dallamtípusnak számos variánsát hozta létre már latinban is a sokféle reá alkalmazott szöveg. Miért ne hozhatna létre új változatokat az új szöveg?

S ezzel voltaképpen feleltünk az elsőként feltett kérdésre is. A *proprium missae* dallamai kórusokban születtek, minden szöveg saját dallamát hordozza, s nyilvánvaló, hogy csak kórusok (vagy egy kórus kottatudásával rendelkező gyülekezetek) tudnák anyanyelven énekelni. Ám minden műfajban kiválaszt-

hatók azok a típusok, melyek sok szöveg hordozására képesek, s így a gyülekezetnek csak kevés dallamot kell fülében tárolni, a sok szöveg eléneklésére ezekkel is képessé válik.

VIII.
Az Éneklő Egyház

Az Éneklő Egyház c. gyűjtemény (mely az énekeken kívül rövid katekézist, liturgikus magyarázatokat, válogatott zsolozsmákat, népájtatosságokat, nagy, főleg őskeresztény szövegekből merített imádsággyűjteményt is tartalmaz, a feladatot a következőképpen próbálta megoldani:

370 anyanyelvű népéneket közöl. (Köztük sokat csak kompromisszumképpen került be vagy azért, hogy a gyülekezetek ne nélkülözzék néhány kedvelt éneküket, vagy azért, mert a különféle felfogású szerkesztőség egyes tagjai így kívánták.) Tematikailag az anyag jóval kiegyenlítettebbé vált: az ünnepek, ünnepi időszakok liturgiai mondanivalója nagyobb teret kapott, megjelentek (nem elegendő számban!) a zsoltár-inspirációjú tematikus énekek, kidolgozottá vált a szentekről szóló énekek repertoárja. Az előző énektárból átvett énekek mellett több értékes középkori és 16–17. századi ének nyert felvételt, méghozzá tapintattal modernizált, a használatra alkalmasan rövidített eredeti szövegével. Gazdag gyűjtemény került bele a kötetbe az Egyház himnuszkincséből, kiváló 20. századi fordításokban. Az új (illetve felújított) énekek révén javult a biblikus, dogmatikus alapú szövegek számaránya. Bár a bizottság kötelezve volt arra, hogy a miseénekeket meghagyja, a tematikus énekek – sajnos még mindig nem elég bőséges – kínálatával lehetővé tette, hogy a proprium egyes tételeit a liturgia tartalmához legalább közelítő énekekkel helyettesíthessék.

Zenei szempontból a legfontosabb újdonság az volt, hogy a hagyományos énekeket gyakran nem régi énekeskönyvi formájukban közli, hanem a népzenei gyűjtések szerint, s ezzel esélyt ad rá, hogy a sikertelenül restaurált értékesebb régi kancióanyag életszerűbb formában megkedveltessék.

A közölt ordináriumok száma alacsony, a gyenge új ordinárium-kompozíciókból egy sem került a könyvbe. Úgy gondoltuk, hogy amint az ősegyházban a mise állandó részei nem csak állandó szöveget, hanem állandó dallamot is jelentettek, a *Missa mundi* dallamai latinul és magyarul akár önmagában is elegendő lennének. A közölt néhány alternatív tétel kielégítheti a változatosságra vágyókat.

A kötet népének fejezete csak jobb az eddigieknél, de könyvet nem az teszi a zsinat valódi szellemének hordozójává, hanem az egyházi év rendjében adott „graduale simplex". Közli ugyanis magyar fordításban az ünnepek saját introitusait és communióit. E két tételhez bő választékot kínál az időszakokra és a *commune sanctorum*hoz (ádventre 5, nagyböjtre 5, az évközi időre 7 formula). Egyéves ciklust ad a válaszos zsoltárokhoz (az olvasmányhoz való alkalmazkodás kérdését itt nincs helyem tárgyalni). A közölt 45 introitus- és 34 communió-szöveget azonban mindössze 13 dallam hordozza, sőt egy ajánlás lehetővé teszi, hogy kezdő közösségek ennél kevesebb dallammal is végig énekelhessék az évet. E megoldás nyitja a fent már említett dallamtipológia alkalmazása.

Az énektárat kiegészíti még 12 népvesperás, 1-1 *laudes, tertia* és *completorium* formula, nagyrészt ugyanazokra a zenei elemekre építve.

Mint említettem, röviddel az új énektár megjelenése után indult meg az énekes zsolozsmák sorozata (eddig 7 kis kötetben). Annak elveiről azonban külön cikkben kellene beszélni.

Az új népénektár végül a Szent Vagy Uram! érvényben hagyásával, s fakultatív gyűjteményként jelent meg. Csekély fel-

sőbb támogatás híján ez azt a kényelmes megoldást eredményezte, hogy a magyarországi templomok többsége maradt a régebbi könyvnél, s énekli mindmáig (valójában azonban egyre apasztva annak ténylegesen használt porcióját). Ott azonban, ahol lelkes egyházzenészek, esetleg papok mellé álltak, minden várakozáson felüli sikerrel vezették be, kis falvakban éppúgy, mint a fővárosban, külkerületekben, vidéki városkákban. *Ott nem vált be, ahol nem vezették be.* Ahol a megadott módszereket alkalmazták, megtanulása és megkedveltetése nem okozott gondot. Bebizonyosodott az, hogy a legegyszerűbb gyülekezetek is megtaníthatók a liturgikus énekre. A liturgikus ének bevezetése nem eredményezte az értékes népének és polifon zene elsorvadását. Éppen ellenkezőleg: ezek helyükre kerültek, megkapták sajátos szerepüket, s új virágzásnak indultak egy átgondolva megújult rendszerben.

Természetesen igazi sikeréhez az kellene, hogy *környezete* legyen. Elsősorban környezete legyen a világegyházban. A hierarchia, a klérus azon része, mely idegenkedve tekint rá, jó érvet kap abban a zűrzavarban, abban a normahiányban, mely Európa-szerte uralkodik.

Ugyanúgy rászorulna egy egészséges hazai környezetre. Ha a hívő átmenve a másik templomba, ott saját templomával lényegileg egyező gyakorlatot látna, megerősödne saját hagyományában. Ha egy pap áthelyezése egy másik templomba nem tenné azonnal kétségessé, hogy a nagy erőfeszítések árán elért, kialakított eredmények nem áldozódnak-e fel egy másik elgondolás javára, akkor a közösségek ugyanúgy belenőhetnének anyanyelvi liturgikus zenéjükbe, mint ahogy egy görög rítusú hívő természetesen nő fel benne, s képes ennek révén a kívül állónak szinte elképzelhetetlen liturgikus zenei kultúrát elsajátítani.

Legalább annyira rászorulna egy vallási környezetre: arra, hogy a hitoktatás, homiletika, spirituális irányzatok mintegy „Common Prayer Book"-ra támaszkodjanak a liturgikus énekkönyvre.

S minthogy a liturgia végül is az Egyház életének szíve, valószínűleg egy olyan egyházszervezet is kellene, mely feltételeket teremt az énekes liturgia méltó végzéséhez. Ennek körvonalait próbáltam meg az erdélyi egyházmegyei zsinat felkérésére kidolgozni „Egy ideális egyházmegye liturgikus és zenei élete" című nagyobb írásomban.

Egy zenész kollégám mondta – kis túlzással – a minap: minden lehetséges, ha van víziónk a dolgok helyes alakításáról. S természetesen – teszem hozzá – ha e vízió összhangban van a dolgok igazságával, ez esetben: Isten akaratával és az Egyház igazi tradíciójával.

Giovanni REALE

Az ember hite és természete a kultúrák fölött[1]

Mielőtt elkezdenénk az első téma taglalását, két alapvető megjegyzést kell tennem: az én érvelésem mindenekelőtt a *praeambula fidei* körébe tartozik, mégis az első fogalom, amelyet ki fogok fejteni, a keresztény filozófiára vonatkozik.

Éppen a jobb megértés végett két megjegyzést kell előrebocsátanom. Az első az, hogy a filozófiát egész Európában majdhogynem teljesen eltávolították az iskolákból, és java részt a humán tudományokkal helyettesítették. Ezt később aztán minden közreműködő nagyon megbánta. mivel utólag nagyon nehéz ezt a bajt orvosolni. Például Franciaországban is ez esett meg.

Olaszországban ez nem következett be, és a külföldi kollégák megerősíthetik, hogy nem a mi érdemünkből, hanem annak a szerencsének köszönhetően, hogy két olyan miniszterünk volt, mint Gentile és Croce, akik ezen a területen dolgoztak, lévén hogy jártasak voltak a filozófiában. De hozzá szeretnék fűzni ehhez a kérdéshez még egy elemet, egy teljességgel új dolgot: az úgynevezett bölcsek csoportjában, akiket az Oktatásügyi Minisztérium nevezett ki, az első dolog. amit mondtam, az volt, hogy a filozófiát nem csak hogy meg kéne tartani a tanrendben, hanem ki is kellene terjeszteni minden felsőbb iskolára. Rögtön sok ellenvetés hangzott el, de felszólalt az ügy két nagy

[1] Az ugyanezen címet viselő előadásnak a szerző által nem módosított átirata.

védelmezője is, akiket meg kell említenünk: Eugenio Scalfari a laikusok részéről és Tonini bíboros.

Az, amit mondtak, egészen rendkívüli: Scalfari megerősítette, hogy a közvélemény részéről igény mutatkozik a filozófiai fogalmakra, amit ő, mint egy újság igazgatója tapasztal. Monsignor Tonini egy olyan tényt tárt elénk, amely mindenkit szíven ütött: azt mondta ugyanis, hogy olyan fiatal fiúk lelki gondozásával foglalkozott, akik felüljárókról vetették le magukat. Őt az döbbentette meg, hogy nem érvelnek, még a legjelentéktelenebb logikai kapcsokat sem állítják föl egy gondolatmenet elkezdésekor. Amikor megkérdezte őket: „miért tetted ezt?" nem ok-okozati összefüggéssel válaszoltak. Vagyis – állította – ha egy bizonyos (fiatal) korban nem tanítanak meg gondolkodni, nem tudhatjuk, hová jutunk.

Aztán közbejöttek egyéb dolgok, és a gondolat lényegében tovatűnt. De meg kell mondanom, a tiszteletreméltó Berlinguer úr meghaladta mindezt, és meglepett engem. Beosztott egy öt tanárból álló új csoportba, már volt egy ülésünk, és hamarosan sor kerül a másodikra is. Előre megosztok önökkel egy hírt, akkor is, ha nem éppen jó közhírré tenni: az alapgondolat nem csupán az, hogy a filozófiát oktassák minden felsőbb iskolában, hanem az, amennyiben jóváhagyják az iskolai ciklusok tervezett átrendezését, (az első csodálkozás már elmúlt), hogy bevezessék azt a kötelező oktatásban is. Mivel a harmadik évezred emberének, annak is, aki csak a kötelező oktatásban vett részt, tudnia kell, hogy mi a filozófia, és hogy létezett; ezért a miniszter jogosan szeretne bevezetni a klasszikus kultúra oktatásából is egy minimumot, hogy tudják: mi a tragédia, hogyan szerveződött Európa? A tervezet nagy érdeklődést keltett már külföldön, és egyesek el is jöttek, hogy vizsgálatokat végezzenek. Ilyen értelemben jó irányba haladunk.

Egy másik elem a következő: a jelenlegi pápa egy filozófus, és figyelemre méltó teoretikai jártassággal rendelkezik. Pár hé-

ten belül megjelenik egy általam szerkesztett sorozatban fő műve. a *Személy és cselekedet,* a fordítás mellett az eredeti lengyel szöveggel. Személyesen is megismerhettem a pápát, és tudom, milyen a filozófiai gondolkodása.

Első pont. A filozófia védelme egyike a legfontosabb pontoknak; a pápa azt állítja, hogy a filozófia *„közvetlenül segít az élet értelmére vonatkozó kérdés megfogalmazásában és a válasz körvonalazásában: tehát az emberiség egyik legnemesebb feladatát jelenti"* (3. sz.).[2] Álláspontjának megvédése nagyon szép: *„nem csak szükségét érzem, hanem erkölcsi kötelességemnek is tartom, hogy nyilatkozzam e témáról... A filozófia, amelynek nagy felelőssége van a gondolat és a kultúra formálásában, az igaz keresésére való örök felhívása által, erővel kell, hogy betöltse eredeti hivatását"* (6. sz.). Itt találhatjuk azt a meglepő dolgot, amely megzavart némely elöregedett gondolkodású katolikust, akik úgy vélték, az Egyháznak megvan a saját filozófiája, a tomizmus. Én nem voltam ezen a véleményen, egyáltalán nem tartottam úgy, hogy a tomizmus az Egyház filozófiája, ezért egyesek azt gondolták, hogy a pápa utasítást adott nekem, hogy megnyissam az utat Platón előtt.

És Arisztotelész? Valóban, napjainkig körülbelül százkötetnyi monográfiát jelentettem meg platonikus szövegekből, és mindenki azt gondolta, hogy ez a pápa utasításából történt. Ők sohasem értették meg, hogy én mindig is szerettem Platónt és Ágostont. 1981-ben, Amerikában egy lenyűgöző dolgot fedeztem fel: a klasszikus kultúra a legelső helyen áll. És minden filozófus közül a legkeresettebb maga Platón volt, Ágostonnal együtt: a statisztikák szerint Ágostontól és Ágostonról naponta átlagosan egy könyv jelenik meg.

---

[2] II. JÁNOS PÁL PÁPA, *Fides et ratio kezdetű enciklikája*, Pápai Megnyilatkozások 33, Szent István Társulat, Budapest 1999.

Egy találkozásunk alkalmával a pápa ezeket mondta nekem: „Én nagyon szeretem az ön Platónját, de a magam részéről sokkal inkább Arisztotelészt részesítem előnyben." Amikor pihen, Arisztotelész metafizikáját olvasva teszi ezt. Vagyis visszatér a racionalitás gyökereihez: „Az Egyház nem tanít saját filozófiát, és egyik filozófiát sem részesíti előnyben a többi rovására" (49. sz.). Az Egyház Tanítóhivatalának nem feladata, hogy létrehozzon egy saját filozófiát, hanem inkább hogy fellépjen azon filozófiai krízisek ellenében, amelyek fenyegetik vagy megrontják a hitet. A Szentatya így ír: „*A Tanítóhivatal feladata elsősorban megítélni, milyen filozófiai előfeltételezések és következmények térnek el a kinyilatkoztatott igazságtól... A filozófiai tudomány fejlődése során különféle iskolák alakultak. Ez a sokszínűség is azon felelősségével szembesíti a Magisztériumot, hogy kinyilvánítsa ítéletét*" (50. sz.).

Tehát fölmerül a nehézség: lehet-e még keresztény filozófiáról beszélni? A helyes kifejezési mód a következő. Kizárjuk azt, hogy egy hivatalos filozófiáról lenne szó, amennyiben. mondja a Pápa, a hit nem azonos a filozófiával, e kettő mindig világosan elkülönült marad. „*Ez az elnevezés helyes, de nem szabad félreérteni: nem az Egyház hivatalos filozófiáját jelenti, hiszen a hit lényege szerint nem filozófia... Amikor keresztény filozófiáról beszélünk, a filozófiai gondolkodásnak arra a jelentős fejlődésére gondolunk, mely a keresztény hit közvetlen vagy közvetett hozzájárulása nélkül nem jöhetett volna létre.*" (76. sz.); azaz teljes nyitásról van szó. Egy konkrét példát hozok fel, hogy jobban megértsük a Szentatya nagyságát. Ezen szöveg olasz fordításának megjelenése kapcsán azt az egyértelmű utasítást kaptam, hogy azt csak a Karol Wojtyla, ne pedig II. János Pál név alatt jelentessük meg.

A könyvben Wojtyla filozófusként szól, míg János Pál Péter utódaként, vagyis mint a krisztusi Kinyilatkoztatás őrzője és hirdetője beszél. Ez megérteti velünk ezen ember nagyságát.

Jn 5,43–44. Krisztus így szól: „*Atyám nevében jöttem, s nem fogadtatok el. De ha valaki a maga nevében jönne, azt elfogadnátok. Hogyan is hihetnétek, amikor egymást dicsőítitek, de azt a dicsőséget, amely az Istentől való, nem keresitek?*"

Jn 6,38. „*Nem azért szálltam alá a mennyből, hogy a magam akaratát tegyem meg, hanem unnak akaratát, aki küldött.*"

Jn 7,16–18 egyike a legerőteljesebb passzusoknak: „*Jézus így felelt nekik: »Tanításom nem tőlem való, hanem attól, aki küldött. Aki készen van rá, hogy teljesítse akaratát, meggyőződhet róla, vajon Istentől való-e ez a tanítás, vagy csak magamtól beszélek. Aki magától beszél, a saját dicsőségét keresi. Aki azonban annak dicsőségén munkálkodik, aki őt küldte, az igaz, s nincs benne hamisság«.*"

És a Szentlélekről ugyanazt mondja: „*Még sok mondanivalóm volna, de nem vagytok hozzá elég erősek. Hanem amikor eljön az Igazság Lelke, ő majd elvezet benneteket a teljes igazságra. Nem magától fog beszélni, hanem azt mondja el, amit hall, és a jövendőt fogja hirdetni nektek. Megdicsőít engem, mert az enyémből kapja, amit majd hirdet nektek*" (Jn 16,12–14).

„*Mindaz, ami Atyámé, az enyém.*" A Pápa pontosan ezen az álláspontón van: „Van egy filozófiai gondolkodásmódom, de az nem az Atya gondolata. Keresem, hogyan lehetnék összhangban azzal, és mindannak, amit én mint II. János Pál mondok és teszek, nem általam kigondolt dolgoknak kell lenniük, hanem annak a gondolatainak, aki küldött engem."

Vagyis nyilvánvaló, hogy egyesek ellenvetéseinek – akiknek az olvasatában az Egyháznak a saját filozófiához való visszatérésre való felhívása szerepel – nincsen semmi értelmük.

És íme, a másik nagyon szép gondolat: a hit értéke és kulturális élete.

Olyannyira erőteljes ez a gondolat, hogy első olvasásra sokan nem is értik meg. Ahogy közösen beszélgettünk az Enciklikáról a laikus professzorokkal, kitartottam ezen pont mellett, s ez egy állami iskolában tanító kollégát annyira lenyűgözött, hogy ezt mondta: *„Csodálatos lenne, ha igaz lenne."*

Úgy vélem, hogy ez mind közül a legerősebb episztemológiai üzenet: a keresztény hitet a kultúra minden formája be tudja fogadni, és éppen ezért nem is lehet visszavezetni egyetlen kultúrára sem. A kultúra befogadja a hitet, de nem reduktív értelemben; nem a kultúra az, amely megtermékenyíti a hitet, hanem a hit az, amely megtermékenyíti a kultúrát, a kultúra minden formáját.

Olvassunk egy részletet: *„Ezért egyetlen kultúra sem lehet kritérium, még kevésbé az igazság végső kritériuma az isteni kinyilatkoztatás számára... Következésképp minden kultúra magába rejtve hordozza és hagyja áttetszeni a beteljesedés irányába mutató feszültséget. Vagyis azt mondhatjuk, hogy a kultúra magában hordozza az isteni Kinyilatkoztatás befogadásának lehetőségét"* (71. sz.).

És így folytatja: *„Az evangélium nem áll ellentétben ezzel vagy azzal a kultúrával, mintha a velük való találkozásnál kiragadná sajátságaikból, vagy számukra idegen, külső formákba akarná kényszeríteni őket... A keresztények Isten változhatatlan igazságát viszik el minden kultúrához, amelyet Isten nyilatkoztatott ki a történelemben és egy nép kultúrájában"* (71. sz.).

Emlékszem egy teológusra, aki sok évvel ezelőtt Afrikában tanított, s számára a legszörnyűbb az volt, amikor el kellett magyaráznia a Kinyilatkoztatás szerkezetét tomista megközelítésben. Nem értették meg, vagy pedig amit felfogtak, nem az volt, amit ő elmondott; és íme az újdonság. Nem tudod kény-

szeríteni és elpusztítani a kultúrát, hanem olyan módon kell tevékenykedned, hogy az a kultúra kifejezze a hit üzenetét. *„Ellenkezőleg – mondja a pápa – az üzenet, amit a hívő a világba és kultúrákba visz, a szabadulás igazi formája minden bűn okozta rendetlenségtől [...] E találkozásban a kultúráktól nemcsak semmit sem vesznek el, hanem épp ellenkezőleg, biztatást kapnak, hogy nyíljanak meg az evangélium igazsága előtt, amelyből ösztönzést nyernek a további fejlődéshez"* (71. sz.).

A Szentatya ezen felül kidolgoz néhány pontosítást, amelyek megértetik, mi az alapja és teoretikai alátámasztása utazásainak.

Szól a Kelethez, különösen Indiához, Kínához, Japánhoz és szól Afrikához. Valóban. a különböző kultúrák eltérő módon fejezik ki az emberi lélek közös szükségeit.

Íme a harmadik évezred kulcsfogalmai közül az egyik, amelyet nem könnyű megérteni: ,,amikor az Egyház olyan nagy kultúrákkal találkozik, melyekkel korábban nem volt kapcsolata, nem vetheti el mindazt, amit a görög-latin gondolkodásba történt inkulturációja során elsajátított. Lemondani erről az örökségről ellentmondana Isten gondviselő tervének, aki az Egyházat az idő és történelem útján vezeti. Ez a szabály egyébként minden korszak Egyházára érvényes, a holnap Egyházára is, mely úgy fogja érezni, hogy gazdagodott a keleti kultúrákhoz történő mai közeledésével" (72. sz.).

Vagyis Krisztus Kinyilatkoztatásának úgy mondhatnánk „meta-kulturális" értéke van. Nem bilincseli meg a kultúrákat, s maga sem kerül bilincsbe általuk, az igazság felé való megnyílásra ösztönöz, és új utakat nyit meg.

Az Enciklika ezen üzeneteinek ösztönzésképpen kellene hatniuk nem csak a teológusok, hanem mindenki számára.

Szeretnék egy kis kitérőt tenni: egy a Lago Maggiorenél tett látogatása alkalmával valaki értesítette Martini bíborost, hogy

én ott lakom, s ez meglepte őt. Meghívott ebédre, és azt mondta, hogy könyveim megzavarták őt, ugyanis a kísértés, hogy olvassa őket, elvonta őt a lelkek gondozásától. Feltettem egy olyan kérdést, amelyet a jelenlévő papok túlságosan erősnek éreztek. A teológia bizonyos formáiról beszélgettünk (egyes teológusok azt a benyomást keltik, hogy már nincs is hitük) és megkérdeztem: „Miért beszélünk még mindig „átlényegülésről" (transsubstantiatio – a ford. megj.) az Oltáriszentség kapcsán, és miért nem az evangélium szavaival szólunk: »Ezt tegyétek az én emlékezetemre«?" A válasz hasonló volt a Pápáéhoz – el kell kerülnünk, hogy kulturális kategóriákba zárjuk bele a hit bizonyos üzeneteit – és így szólt: „Azt akarjátok, hogy leckét adjak az én Uramnak?"

Egy másik pont az ideológiához tartozik: olyan dolgokat adok át önöknek, amelyeket épp most tanultam Oroszországban. Az ideológia magában foglalja az igaz erejének és hasznosságának majdnem teljes tagadását. Nem az fontos, ami igaz, hanem az, amit a nép igaznak tart. Az igaznak tartottság a hatalom kiépítésére, megőrzésére és a vezetésre szolgál. Egy politikus ezt mondta: adjátok nekem a hatalmat, s minden egyéb magától fog menni. Ez a felfogás, amelyet a marxizmus terjesztett el, tévesen azt hiszi magáról, hogy épp ez a marxizmus alkotta meg.

Ez nem igaz: mindig is létezett, lévén hogy ez az embernek az egyik rossz oldala. Az első, aki ezt tökéletesen megalkotta, maga Platón volt. Azokban az időkben a politikusnak szükségszerűen szónoknak is kellett lennie, a szónoklás alapvető volt.

A szónokok alakították ki ezt az elméletet, olvassuk csak el az alábbi részt:

„Annak, aki elhatározza, hogy szónok lesz s egyszersmind politikus is, nem szükséges, hogy ismerje az igazságot a jó dolgokról és az emberekről, valójában a szónoki emel-

vényeken és népgyűléseken az igazság a dolgokról és emberekről nem érdekel senkit. Ami számít, az az, ami meggyőző, hisz ez a valószínű, amelyhez mindenkinek tartania kell magát, aki művészien akar beszélni. Sőt nem úgy kell hírül adni az eseményeket, ahogyan azok megtörténtek, amikor nem valószínű hogy ahhoz hasonló módon estek meg. Általánosságban megfogalmazva, aki beszél, annak a valószínűt kell követnie, és sűrű köszöngetés közepette elküldeni az igazságot (valahova máshova) sétálni."

Az ideológia technikájáról, vagyis az igaznak tartásra való megtanításról, egy olyan valaki számolt be nekem, aki maga is alá volt vetve ennek a próbának. A gyermekeknek el kellett mondaniuk a Miatyánkot, megállva az után a mondat után, hogy: „mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma" és a kenyér nem érkezett. Ezután elismételtették velük, behelyettesítve: „Mi atyánk, Sztálin, mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma" és ezután megkapták a kenyeret.

Egy másik példa: mindenkitől, aki akár a legjelentéktelenebb vezető pozíciót is töltötte be, megkívántak egy írásos nyilatkozatot arról, hogy ő ateista. És ez nem minden, azon a katedrán, amelyről én beszéltem, tíz évvel ezelőtt még egy Tudományos ateizmus című kurzust tartottak. A fordítónő azt mondta nekem, hogy léteznek még a könyvek, de már nem érdemes elolvasni őket. Ellenben összeállítottak egy dokumentumot, ha esetleg a katedráról be szeretném mutatni ezt a tudományos ateizmust.

Az ideológia ezen formája túlhaladottá vált és bomlásban van. Minden jelenlegi tanár-kollégám egykor marxista volt, s ebből kifolyólag ellenségem is, most még inkább. De filozófiatörténetem negyedik kötetét mind elkapkodták Görögországban, Lettországban, Észtországban és a szibériai Oktatásügyi Minisztérium megkövetelte a reform végrehajtásához. Ez a hír

zavarba hoz engem. Az előadás úgy Moszkvában, mint Szentpéterváron nem egy óráig, hanem háromig tartott.

A könyveladás hihetetlen szinten van. Öreg fizika, matematika stb. professzorok, akik ezt eddig nem tudták megtenni, beiratkoznak a teológiára.

Mindezeket elmondva, napjaink legveszedelmesebb ideológiájának az tűnik, amelyet én szcientisztikának neveznék.

Ez azt állítja, hogy az igazság egyetlen formája az, amelyet a tudomány módszereivel érünk el és fejezünk ki.

Hányszor hallottuk: a hitnek nincs értelme, mert nem tudományos. Való igaz, hogy az episztemológusok Poppertől kezdve egy kritikus párbeszédet folytattak a tudományról, megmutatván; hogy az az igazság, amelyet olyan fogalmakkal fejezünk ki, amelyek nem tűrnek el helyesbítést, nem tárgya a tudománynak. A tudomány csak akkor tudomány, hogyha vitatható, megcáfolható. Mindazonáltal még messze vagyunk attól, hogy ezeket a fogalmakat asszimiláljuk, akár a tudósok, akár az egyszerű nép részéről.

Hadd hozzak egy példát, a nagy tudós, a Nobel-díjas Weinberg esetét, aki megalkotta az ősrobbanás paradigmáját, hogy ezáltal megmagyarázza a világ keletkezését. Eszerint a világ egy ősi robbanásból született, amely kezdetet adott a térnek és az időnek, oly módon, hogy a részecskék eltávolodtak egymástól.

Vagyis a világegyetem egy ilyen robbanás folytatása. Hogy nem végtelen, azt egy összeroskadás fogja bebizonyítani, amely a kezdeti állapothoz vezet majd el, vagyis a világegyetem összesűrűsödése megszűnik egy visszaütődési effektussal, amely újra kezdetet ad a kifelé való terjedésnek. A jelenlegi világegyetem talán éppen az, ami az utolsó összehúzódásból ered.

A szerző nem áll meg ennyinél, egy teória megalkotásánál, hanem megteremt egy főleg az amerikai közegben elterjedt szcientisztikus ideológiát, ahol nem lehet hitről beszélni addig,

amíg az el nem éri a gondolkodást, vagyis addig, amíg nem gondolják már nem-tudományosnak.

Ily módon Weinberg átalakította tudományát egy borzalmas ideológiává. Úgy tartja: *„Semmilyen kozmológiai modell, legyen az bármily egzakt is, nem ad megnyugtató megoldást. Az emberi létezőkben megvan a szükségessége annak, hogy higgyenek egy a világegyetemmel fennálló különleges kapcsolatban, hogy az emberi élet ne legyen akcidentális tényezők véletlen eredménye, amelyek létünk első három percében estek meg. Igazából nehéz elfogadni a tényt, hogy a világegyetem véletlenszerű és végletesen ellenséges. Még nehezebb elhinni, hogy a jelenlegi világmindenség a miénktől kimondhatatlanul különböző körülmények között alakult ki, és vagy a teljes jéghidegben, vagy az elviselhetetlen hőségben fogja végezni."*

És íme, a borzasztó mondat: *„Minél inkább érthetőnek tűnik számunkra a világegyetem, anélkül inkább értelmetlen."*

Semminek sincs értelme, se az embernek, se a dolgoknak, se a mindenségnek. De még nincs vége, Weinberg filozófusnak álcázza magát, és azt mondja, hogy elméletének egy végső, igazolható és vitathatatlan értelme van, amely pontot tesz a meg nem magyarázható princípiumok utáni ősi kutatás végére. Vagyis ez a végső pont a teoretizált értelmetlenség, amely által hatalmas jelentőségű pszeudo-metafizikai tévedésekbe esik.

Elsőként csak annyit mondanék, hogy sokan követik, és sokan fogyják követni őt, de, mint tudják, jelenleg magának az ősrobbanásnak a paradigmája is krízisben van; olvassák el Lerntől *Az ősrobbanás soha sem volt* című könyvet!

Ellenben szeretnék egy hasonlatból kiindulni: Ermanno Olmi találkozott Weinberggel Velencében, a Teremetés című könyv bemutatóján. Összevitatkoztak Weinberg elméletén: nincs értelme teremtésről, még kevésbé pedig Ádámról és

Éváról beszélni. Olmi lenyűgözően intelligens módon, egy hasonlattal válaszolt: *„Ahonnan én származom, ott azt mondják, hogy az újszülött az angyalokra mosolyog, a tudomány ellenben azt mondja, hogy ez a korai mosoly az arcizmok akaratlan kölcsönhatása. Személy szerint inkább szeretem úgy gondolni, hogy a mosoly valóban az angyalok felé fordul."* Ez a hasonlat jelenti a választ a dolgok értelmére vonatkozólag, amely teljességgel meghaladja a tudományos-technológiai kategóriákat, ahogyan azt Lerner kimutatta, megcáfolva az ősrobbanást.

A szcientisztikus ideológia a problémák és megoldások teljességének tudományos kategóriákba való belekényszerítésére való irányulás: a kétezredik év emberére vár a feladat, hogy megszabaduljon ettől.

Az utolsó pont egy alapvető tényezőre vonatkozik: nem az gyakorol rám mély benyomást, amikor azt mondják, hogy az ember egy sejtekből álló kupac – ez egy válasz –, hanem amikor a gyermekek azt válaszolják, hogy nem érdekli őket, ki vagyok, honnan jövök és hová megyek, hanem csak örvendek a pillanatnak. Az ember eredetéről való gondolkodás, az az utáni kutakodás irányába való teljes bezárkózás ez. Wojtyla, nem a Pápa, egy szövegétől indulok el ismét, amely könyvéből, a Személy lenni-ből való, amelyet nehéz stílusa ellenére ajánlok önöknek. Az ő álláspontja egy tomizmusba torkolló realisztikus fenomenológia. Nagyon adatszerű és ezért nehéz olvasmány, ám nagyon szép szakaszok is vannak benne; ebből szeretnék önöknek idézni: *„Az ókoriak azt mondták, hogy a filozófia a csodából született. Arisztotelész a Metafizika elején Platóntól vette át ezt a felfogást, egyenesen a Csodatevő fogalmát, amely a csodát adja."*

A természet jelenségeinek csodája. Wojtyla azt mondja: az ember erőlködik, hogy még jobban megértse a dolgokat önmagával kapcsolatban, és így újabb és behatóbb rávonatkozó elemzések várakozásában él. A természet oly sok titkát fölfedő embert magát is szüntelenül újra fel kell fedezni, jóllehet mindazonáltal egy bizonyos módon ismeretlen lény marad. Létezik természetének egy új és érettebb kifejezése. Lévén a reflexió leggyakoribb tárgya, ki van téve a megszokásnak, és megkockáztatja, hogy túlságosan átlagossá váljon önmaga számára. El kell kerülni ezt a veszélyt, a mi tudományunk a csodából ered, amely nem pusztán csodálkozás mint az intellektus egy funkciója, amely kérdéseket tesz fel és válaszol rájuk. Az ember nem veszítheti el önnön helyét a világban.

A legjobb válasz a görögöktől származik, Szókratésztől kezdve. A delfi templom maximája a következő volt: *„Ismerd meg önmagad!"*, s ez volt Szókratész filozófiájának szimbóluma, és a görög filozófia egyik központi tengelye.

A válasz az, hogy a test az ember eszköze, az ember a pszükhé, a lélek, az intelligencia mint az irányulás és akarás képessége. Homérosznál a pszükhé intelligencia nélküli fantazmát j elem, a fogalom Hérakleitosznál, a költőknél és végül Szókratésznél fejlődött ki.

Már várom a szokásos ellenvetést Szókratész megkeresztelésével kapcsolatban, ám a válasz megtámadhatatlan: a lélek fogalma nem keresztény fogalom. A kereszténység a görög filozófiából vette azt.

A laikus Jaegertől szeretnék olvasni egy részt: *„Íme valami új, jelentős dolog Szókratésztől, a belső világ. Az areté, amelyről beszél, a lélek, a pszükhé értéke. Amikor Szókratész és Platón a lélekről beszélnek, igen erős, mintegy emlékeztető hangsúlyt tárnak önök elé, egy görög ajk sem ejtette ki ezt előtte abban a világban. Az igazság az, hogy első ízben tűnik fel a nyugati világban az, amit ugyanazzal a szó-*

val illetünk, akkor is, ha a modern pszichológusok nem a valós szubsztancia fogalmát kapcsolják ehhez. A lélek szó mindig etikai és vallási hangsúllyal cseng a fülünkben, mint más szavak. Isten szolgálata és a lelkek gondozása. Keresztényként cseng, de ez a régi jelentés Szókratész prófétai beszédéből ered."

Erre a pontra szeretnék összpontosítani: ha az ember az ő lelke, mi az alapvető feladata? Az embernek arra van gondja, amije van, nem arra, ami. Az ember gondoskodik a testéről, de a lelkéről nem, és Szókratész üzenete ez: a lélekkel való törődés az ember legelső feladata.

A rész, amely visszaidézi e gondolat magvát: *„Semmi egyebet nem teszek, mint intelek titeket, hogy nem a testetekre kell gondot viselnetek, s nem is a gazdagságra vagy egyéb dolgokra, hanem elsőként a lelketekre, oly módon, hogy az jóvá váljon. Az erény nem a gazdagságból születik, hanem az erényből születik a gazdagság és minden más jó."*

Jan Patočka, a legnagyobb cseh filozófus, akit prágai Szókratésznak is hívnak, és akit egy kihallgatáson megkínoztak s ebbe belehalt, egy igen igaz gondolatot fejezett ki. Szerinte a lélekre való gondviselés gondolata az, amely megteremtette Európa tudatát, amely megteremtette annak lelki alapjait.

Az ő Platón és Európa című művéből olvasok, amelyet a Vita e Pensiero kiadó jelentetett meg: *„vég nélkül beszélnek Európáról politikai és gazdasági értelemben, de elsiklunk amellett a kérdés mellett, hogy mi is ez valójában, és honnan született. Egyesülésről beszélünk, de olyan dolog-e Európa, amelyet lehet egyesíteni? Egy földrajzi fogalom, vagy teljességgel politikai? Nem, először azt kell megértenünk, hogy Európa olyan fogalom, amely lelki alapokon nyugszik. És most már megértjük, mit is jelent a kérdés."*

Levonva a következtetéseket: Szókratésztől kezdve a teljes gyönyörű szép gondolat a delfi templom bejáratán lévő híres maxima elmélyítéséből született: *„Ismerd meg önmagad!"*

„A legteljesebb módon arról van szó, hogy Isten felé kell fordulnunk, hogy köszöntsük őt. Kiejtcni ezt a szót annyit jelent, mint már belehelyezkedni az isteni intelligenciába.

Önmagunk elfogadásának aktusában az Isten ezen a helyen hozzánk fordul, ezzel az intéssel: »Ismerd meg önmagad!«, amely jóval többet ér, mint az, hogy »Üdv!«.

Mi cserébe megvalljuk az Istennek. »Te vagy«. Így ejtjük ki a pontos, igazmondó nevet, amely egyedül csak az övé. Igazság szerint nekünk, embereknek szorosan véve nem jár ki a lét. .A természet teljességgel halandó. És közben, minthogy a születés és halál között van, csak a lét egy elhaló és erőtlen fantazmáját ajánlja fel nekünk.

Amennyiben elmédet a természet megragadására állítod be, olyan vagy, mintha a vizet markolnád meg."

Az „Ismerd *meg önmagad!"* olyan, mint egy válasz: íme, én az vagyok, aki elmúlik, te az vagy, aki van.

Hadd idézzem fel Kirkegaard egy mondatát: „Ha a mai ember minden készületlenségével. elbizakodottságával és gőgjével, amelyben azt hiszi, képes bármit megtenni, szemügyre venné ezt a kapcsolatot (vagy, te vagy), az igen nehéz dolog lenne, ugyanis sokan makacskodnak, s nem lépnek kapcsolatba Istennel, mert akkor semminek éreznék magukat."

A görög népnek nem volt közbenjárója, nekünk van, Krisztus. A kétezredik év emberének éppen ez a feladata: megoldani önmagát, anélkül, hogy elfutna az elől, aki ő tulajdonképpen. Krisztus megtanította ezt nekünk, amikor vállára vette a halált és a szenvedést, hogy legyőzze mindkettőt.

Fordította: Török Csaba

Életrajzi adatok

Giovanni Reale a milánói Szent Szív Katolikus Egyetemen az antik filozófia történetének rendes tanára. Számos, nagy antik filozófusokról írt könyv szerzője, a platóni dialógusok fordítója és kommentátora. A Rusconi kiadónál a „Gondolat klasszikusai" sorozat „Klasszikus és késő-ókori filozófia" szekciójának szerkesztője. Művei közül megemlítjük: *Az ókori filozófia története*, 5 kötet, Vita e Pensiero, Milano 1975–1980 (többször újra kiadva); *Platón új értelmezéséért*, Vita e Pensiero, Milano, 1991.

Kedves Előfizetőnk!

A szerkesztőség az olvasók megértését kéri e szám késedelmes megjelenése miatt.

- Egy éves **előfizetés**: 1200.- Ft
- **Kedvezményes** előfizetés: 1000.- Ft
- **Külföldi** előfizetés: 1700.- Ft
  (a jelentősen emelkedett postaköltség miatt)
- Régi szám: 100.- Ft + postaköltség

A *COMMUNIO* folyóirat **eddig megjelent számai**nak tartalma:

1993. 1. Az ember és az örök élet *Már nem kapható.*
1993. 2. Európa – új evangelizálás *Már nem kapható.*
1993. 3. Az ember hivatása
1993. 4. Isten neve
1994. 1. Hit a teremtésben
1994. 2. Európa lelkisége
1994. 3. Isten irgalmassága
1994. 4. Isten örök Fia
1995. 1. Isten és ember szenvedése
1995. 2. Istenről beszélünk
1995. 3. Hiszem a test feltámadását
1995. 4. Idő és öröklét Ura
1996. 1. Isten és császár
1996. 2. Egyház és fiatalság
1996. 3. Isten és emberek műve
1996. 4. Istennek adott válasz
1997. 1. Jézus csodái

1997. 2. A remény nem csal meg
1997. 3. Tedd ide kezed
1997. 4. Krisztus az idők teljessége
1998. 1. Szentlélek éve
1998. 2. Gál Ferenc emlékezete
1998. 3. Veni Sancte Spiritus
1998. 4. Vedd a Szentlelket
1999. 1. Az Atya éve
1999. 2. Isten az Atya
1999. 3. Clementissime Pater...
1999. 4. Fides et Ratio
2000. 1. Kettős millennium
2000. 2. Az erősség erénye
2000. 3 Az irgalmas Atya szentsége
2000. 4. Szentháromság és Eucharisztia
2001. 1. Szentháromság és Egyház
2001. 2. A liturgia lelke

Címünk:

Communio Alapítvány,
1053. Budapest, Papnövelde u. 7.
E-mail: communio@ella.hu

COMMUNIO
nemzetközi katolikus folyóirat idegennyelvű változatai:

Angol (USA): *International Catholic Review Communio* (P.O. Box 4557 Washington, D.C. 20017) – David L. Schindler (dir.)

Arab: *Al-Ligâ: Revue Chrétienne Internationale Communio* (rue Mgr. Mobarak Achrafieh, Beyrouth, Liban; – 7, rue Coëtlogon, 75006 Paris) – Mihel Hayek (dir.)

Argentin: *Revista Catolica Internacional Communio* (Posadas 1370, 1011 Buenos Aires) – Alberto Espezel (dir.)

Brazil: *Revista international católica de cultura Communio* (Rua Benjamin Constant 23, 6 andar, 20240-150 Rio de Janiero) – Estevao T. Bettencourt (secr.)

Chilei: *Revista Catolica Internacional Communio* (Los acantos 1317, Casilla 976, Centro de Casillas, Santiago de Chile) – Fernando Moreno (dir.)

Cseh: *Mezinárodni Katolická Revue Communio* (Husova 8/234, Cz-11000 Praha 1) – František X. Halas (dir.)

Flamand-holland: *Internationaal Katholiek Tijdschrift Communio* (Burgemeesterstraat 59 bus 6, B-3000 Leuven) – S. Van Calster (dir.); (Heijendahllaan 82, NL-6464 EP Kerkrade) – J. Ambaum (dir.)

Francia: *Revue Catholique Internationale Communio* (5, passage Saint-Paul, F-75004 Paris) – Vincent Carraud (dir.)

Horvát: *Svesci Communio* (Kščanska Sadašnjost, Marulicev trg 14, CR-10000 Zagreb) – Tomislav J. Šagi-Bunić (dir.)

Lengyel: *Miedzynarodowy Przeglad Teologiczny Communio* (Pallottinum, al. Przybyszewskiego 30, PL-60959 Poznan) – Lucjan Balter (dir.)

Német: *Internationale Katholische Zeitschrift Communio* (Gladbacher Str. 19, D-50672 Köln) – Maximilian Grenier (dir.)

Olasz: *Rivista Internacionale di Teologia e Cultura Communio* (Via Gioberti 7, I-20123 Milano) – Elio Guerriero (dir.)

Portugál: *Revista Internacional Católica Communio* (Universidade Católica Portuguesa, Palma de Cima, P-1600 Lisboa) – Henrique de Noronha Galváo (dir.)

Spanyol: *Revista Catolica Internacional Communio* (Ediciones Encuentro, c/Cedaceros 3-2, E-28014 Madrid) – Juan-Maria Laboa (dir.)

Szlovén: *Mednarodna Katoliška Revija Communio* (Zrinjskega 13, SLO-61000 Ljubljana) – Tomaz Podobnik (dir.)

Ukrán: *Sopricastija–Koinonia–Communio* (Zakarpatska vul. 18, 294017 Uzgorod)

2001.

IX. évf. 2. szám

Tartalomjegyzék

Előszó 1

Újra megtalálni a liturgia lelkét 3

DOBSZAY László
Korunk egyházzenei problémái:
magyar tükörben 18

Giovanni REALE
Az ember hite és természete
a kultúrák fölött 51